

ἀπαρίσθη σύστημα φιλοσοφίας ἐρμηνεύον τὸ σύμπαν ὡς σύνολον λογικῶν περιεχομένων.

Ἡ φιλοσοφία τῶν ἀξιῶν, εἰ καὶ ἔχει ὄντως ἀξίαν ὡς ἠθικὴ θεωρία, ὅμως ὡς τοῦ κόσμου ἐρμηνευτικὸν σύστημα δυσκόλως δύναται — ἐν ἧ μάλιστα διὰ τοῦ Rickert προσέλαβε μορφῇ — νὰ τύχη ἀποδοχῆς, ὅποτε ἐνέχεται εἰς ἀπίθανα δόγματα. Οὕτω π.χ. αἱ ἀξίαι, εἰς αἷς τὰ ὄντα ἀνάγονται, ἐκλαμβάνονται ὡς κράτος μὴ ὑπαρχόντων ἀλλ' ἰσχυρόντων κανόνων καὶ τιθέμεναι ὑπὲρ τὴν συνείδησιν (transzendente) ἀποβαίνουσιν ἀνυπόστατοι· διότι οὔτε ὡς μεταφυσικαὶ οὐσίαι χρησιμεύουσιν οὔτε εἰς νοοῦσαν ἀρχήν, τὸν Λόγον, ἀναφέρονται¹. Ἀξίαι καὶ κανόνες νοοῦνται μόνον ἐφ' ὅσον ἀναφέρονται εἰς τι πρὸς ὃ ἰσχύουσιν, ἀπόλυτοι δὲ ἀξίαι προϋποθέτουσιν ἀπόλυτον νόησιν καὶ ἀπόλυτον σκοπὸν· εἰ δὲ μή, καταντῶσιν ἀδιανόητοι. Ἐπὶ τούτοις ἡ καθόλου (ἀπόλυτος) συνείδησις ἀποβάλλουσα (ὅπως καὶ ἀξίαι) τὴν ὑπαρξιν καταβιβάζεται εἰς ἀπλήν «ἐννοίαν» ἀλλ' οὕτως ἀδυνατεῖ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς φορεὺς τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος. Ἄν δὲ πάλιν ὑποτεθῇ ὅτι ὑπάρχει ἡ ἀπόλυτος συνείδησις ὡς τοιαύτη, τότε οὐδένα λόγον ἀποχρῶντα ἔχει ὁ ἀμείλικτος πόλεμος κατὰ τῆς μεταφυσικῆς². Προστεθῆτω ἐν τέλει ὅτι αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἀξίαι οὔτε πάντοτε οὔτε ὑπὸ πάντων νοοῦνται καὶ ἐφαρμόζονται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀλλ' ἐνῶ αἱ λέξεις αἱ τῶν ἀξιῶν δηλωτικαὶ παραμένουσι, τὸ περιεχόμενον αὐτῶν ἐκάστοτε μεταβάλλεται³.

9. Ὁ ξυνοῦστατος μαθητὴς τοῦ Windelband καὶ τοῦ Rickert ἐγένετο ὁ *Lask*⁴, ὅστις περαιτέρω τῶν διδασκάλων χωρήσας διέγνω τὴν μονο-

¹ Ὁ Münsterberg (1863—1916), ὅστις προθυμηθεὶς νὰ συναρμόσῃ τὴν ἠθικὴν ἰδεολογίαν τοῦ Fichte καὶ τὴν σύγχρονον φυσιολογικὴν ψυχολογίαν διέγραψε πρῶτος σύστημα ἀξιῶν («Philosophie der Werte», 1908) καὶ ἐν πολλοῖς κατέστη ὁδηγὸς τοῦ Rickert, ἀνήγαγε προσφορώτερον καὶ κάλλιον αὐτοῦ πάσας τὰς ἀξίας εἰς τὸ Ὑπερ-ἐγώ, τὸ Ἅγιον. Παραπλήσια ἐποίησεν, ὡς εἶδομεν, καὶ ὁ Windelband.

² Εἶναι ἀξίον σημειώσεως ὅτι ἡ περὶ τῆς ὁ λόγος φιλοσοφικὴ θεωρία καταπολεμεῖ τὴν μεταφυσικὴν, εἰ καὶ κατ' ἀλήθειαν κινεῖται πάντοτε ἐν μεταφυσικαῖς ἐννοίαις καὶ ταύτας μεταποιεῖ εἰς λογικὰς ἐννοίας ἀξιῶν.

³ Ἐὰν περὶ τὰς θεωρίας τοῦ Rickert διετρίψαμεν πλέον ἴσως τοῦ δέοντος, τοῦτο ἐπράξαμεν μόνον διότι ἐπ' ἐσχάτων παρ' ἡμῖν κυκλοῦνται εὐρύτερον.

⁴ Ὁ Emil Lask ἐγεννήθη τῷ 1875, ἐδίδαξεν ἐν Αἰδελβέργῃ καὶ ἔπεσεν ἐν τῷ πολέμῳ τῷ 1915. Ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ μνημονευτέα τὰ «Die Logik der Philosophie und die Kategorienehre», 1911 καὶ «Die Lehre vom Urteil», 1912. Ἀλλὰ καὶ οὐκ ὀλίγα κατέλιπεν ἀνέκδοτα συγγράμματα, ἅτινα πάντα συνεξεδόθησαν ἐν τρισὶ τόμοις (Gesammelte Schriften, 1923—4).

μέρειαν καὶ ἀνεπάρκειαν τῆς περὶ ἀξιῶν θεωρίας καὶ ἐφάνη τρεπόμενος εἰς νέαν μεταφυσικὴν. Ὅπως καὶ ἂν ἔχη, λέγει, τὸ ὑπὲρ αἰσθησιν, πάντως φιλοσοφία τοῦ ἰσχύοντος δὲν δύναται νὰ ἀναλάβῃ τὴν κληρονομίαν τῆς μεταφυσικῆς· τὸ ὑπὲρ αἰσθησιν ἐνδέχεται νὰ ἀναλυθῇ εἰς τὸ μηδὲν ἀλλ' οὐδαμῶς θὰ ἀναλυθῇ εἰς τὸ ἰσχύον (Geltende). Προληφθεὶς ὑπὸ τοῦ θανάτου ὁ ἀνὴρ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀπαρτίσῃ τὸ ἑαυτοῦ σύστημα, ἐν οἷς δ' ὅμως κατέλιπεν ἔργοις ἐμφαίνει μεγάλην προσέγγισιν πρὸς τὸν Ἐγγέλον. Τὸν φιλόσοφον ἐπαινεῖ ὡς συνεχίσαντα τὴν κριτικὴν διάνοησιν τοῦ Καντίου καὶ διακρίναντα δύο κόσμους, ὧν ὁ μὲν ἕτερος περιλαμβάνει τὰς αἰδιόους ἰδέας ὁ δὲ ἄλλος τὰς παροδικὰς μορφὰς τῶν ἐμπειρικῶν ὄντων. Καὶ ἂν δὲ μὴ ἐγκρίνῃ τὴν «παλλογίαν» ἐκείνου, ὅμως παραπλησίως κηρύττει τὴν δεσποτείαν (Panarchie) τοῦ Λόγου.

Εἰς τὴν αὐτὴν Σχολὴν ἀνήκει καὶ ὁ *Bauch*¹ ἀσχοληθεὶς περὶ τὰ γνωσιολογικὰ καὶ τὰ ἠθικὰ προβλήματα. Ὁρμᾶται μὲν ἀπὸ τοῦ Καντίου, περὶ ὃν ἐπιμελῶς ἠσχολήθη, ἀλλὰ χωρεῖ περαιτέρω αὐτοῦ ἐν τῇ ὁδῷ ἣν ἔτεμεν ἡ Μαρβούργιος καὶ ἡ τῆς Βάδης Σχολή. Πλὴν ὅμως καὶ αὐτοτελῶς διανοεῖται καὶ ἐν πολλοῖς συμφέρεται τῷ Ἐγγέλῳ. Ἡ ἐνδελεχὴς σπουδὴ τῶν ἔργων τοῦ φιλοσόφου τῆς Καινιξβέργης καὶ προσέτι ἡ μελέτη τῆς μαθηματικῆς καὶ τῆς φυσικῆς καὶ τῶν νεωτάτων θεωριῶν συνεβάλοντο ὅπως καὶ ὁ Bauch προχωρήσῃ ἀπὸ τῶν λογικῶν διδαγμάτων τοῦ Καντίου εἰς τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς Λογικῆς τοῦ Ἐγγέλου. Πρὸς τοῦτον δὲ μᾶλλον ἢ πρὸς τὸν Rickert συμφωνεῖ ἐν τῷ καθορισμῷ τῆς ἐννοίας² καὶ ἐν τῇ συναρμογῇ τῶν τριῶν περιοχῶν, ἀληθείας καὶ πραγματικότητος καὶ ἀξίας³. Ἀλλὰ περιφανεστέρα εἶναι ἡ πρὸς τὸν Ἐγγέλον συμφωνία μάλιστα ἐν τῇ ἀποδοχῇ τῆς παλλογίας⁴ καὶ ἐν τῇ ἀποφάνσει ὅτι ἡ πραγματικότης ὡς σύνολον τῶν ὄντων ἤρτηται ἐκ τῆς ἀληθείας ὡς τοῦ συνόλου τῶν ἐννοιῶν καὶ ὅτι ὁ Λόγος ὡς ὑπερβατικὴ

¹ Ὁ Βροῦνος Bauch ἐγεννήθη τῷ 1877, ἐγένετο τῷ 1903 ὑφηγητὴς ἐν Halle καὶ τῷ 1911 καθηγητὴς ἐν Ἰένῃ. Συνέγραψε δὲ ἄλλα τε καὶ τὰ ἑξῆς. «Studien zur Philosophie der exakten Wissenschaften», 1911. — «Imman. Kant», 1917. — «Wahrheit, Wert, Wirklichkeit», 1923. — «Das Naturgesetz», 1924. — «Die Idee», 1926.

² Ἡ ἐννοία κατὰ τὸν Bauch δὲν εἶναι, ὅπως κατὰ τὸν Rickert, ἀφαίρεσις ἀλλὰ συνάρτησις γενικοῦ καὶ μερικοῦ.

³ Τοῦτο γίνεται ἐν τῷ μνημονευθέντι ἔργῳ «Wahrheit, Wirklichkeit und Wert».

⁴ Ὁ Bauch ἐξαίρει τὸ δίδαγμα τοῦ Ἡρακλείτου, ὅπερ ἐγκρίνει καὶ ὁ Ἐγγέλος, ὅτι «πάντα κατὰ λόγον γίνεται» καὶ «πάντα διήκει λόγος».

ἀρχὴ καθίσταται αἰτία τοῦ (φυσικοῦ καὶ ἱστορικοῦ) κόσμου καὶ διὰ τούτου ἐπιστρέφει πάλιν εἰς ἑαυτόν.

9. Οὐδείς ἴσως ἐκ τῶν προελθόντων ἐκ τῶν καντιακῶν Σχολῶν ἐνεφορήθη τόσον τῆς διανοήσεως τοῦ Ἑγέλου καὶ κατεγοητεύθη ὑπ' αὐτῆς ὅσον ὁ *Kroner*¹. Οὗτος καίπερ ἐντραφεὶς ἐν τοῖς διδάγμασι τοῦ Rickert διαφωνεῖ ἐν πολλοῖς αὐτῷ² καὶ τρέπεται προθύμως πρὸς τὸ ἐγελικὸν σύστημα ὡς ἀποτελοῦν τὸν θριγκὸν καὶ τὸ κορύφωμα τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως πάντων τῶν χρόνων· διότι τὸ ὑπὸ τοῦ Καντίου τεθὲν πρόβλημα τῆς αὐτογνωσίας τοῦ λόγου, ὅπερ αἰεὶ εὐρύτερον καὶ βαθύτερον ὑπὸ τῶν διαδόχων κατενοήθη, ἔτυχεν ὀλοσχεροῦς λύσεως παρὰ τοῦ Ἑγέλου. Ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ αὐτοῦ θὰ εὐρωμεν, λέγει, τὴν βαθυτάτην καὶ μετ' ἀκολουθίας ἀνεπτυγμένην ἔρευναν πάντων τῶν προβλημάτων, ἅτινα καὶ σήμερον ἀπασχολοῦσι τὴν ἐπιστήμην. Ἐν τῷ ἐγελικῷ συστήματι θὰ διαγνώμεν τὴν φιλοσοφίαν τῆς ζωῆς, ἣτις ὀφείλει νὰ συνάπτῃ εἰς ἐνότητα ἄλογον καὶ λογικόν, ἐμπειρίαν καὶ νόησιν, ἀντικείμενον καὶ ὑποκείμενον, μορφὴν καὶ περιεχόμενον. Διότι τὸ φιλοσόφημα τοῦτο δὲν ἐμπεριέχει κατὰ τὸν Kroner μόνον τὸ λογικὸν ἀλλὰ καὶ τὸ ἄλογον στοιχεῖον καὶ διαφωτίζει διὰ τῆς ἐννοίας τὸ πάντῃ ἄμοιρον τοῦ λόγου³. Ἐπαινεῖται λοιπὸν ὁ Ἑγελος ὅτι συμπεριέλαβε τὴν ζωὴν εἰς τὴν νόησιν, ὅτι πρῶτος αὐτὸς τὸν δυϊσμὸν καὶ χωρισμὸν ζωῆς καὶ νοήσεως ἐθεώρησεν ὡς διάσχισιν τῆς νοήσεως, ὡς ἀντίφασιν, ἧς ἡ ἄρσις εἶναι ἔργον τῆς φιλοσοφίας. Πρῶτος καὶ μόνος ὁ μέγας ἐκεῖνος φιλόσοφος ἐτόλμησε, παρατηρεῖ, νὰ ἐρευνήσῃ καὶ βασανίσῃ τὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς καὶ νὰ δημιουργήσῃ νέαν μορφὴν τῆς ἰδεοκρατίας, τὴν ἀπόλυτον δηλονότι ἰδεοκρατίαν ὡς φιλοσοφίαν τῆς ἀπολύτου ζωῆς. Διὰ ταύτας καὶ τὰς ἄλλας αὐτοῦ ἀρετὰς πρόπει, λέγει, νὰ χρησιμεύσῃ ὡς πολύτιμος ὁδηγὸς εἰς ἀνίχνευσιν τῆς ἐνδομύχου ἡμῶν οὐσίας.

Ὡσαύτως ὁ ἐγγὺς πρὸς τὴν Βαδικὴν Σχολὴν καὶ ἰδίᾳ τὸν Rickert ἱστάμενος *Cohn*⁴ προσεγγίζει οὐ μικρὸν πρὸς τὸν Ἑγελον καὶ πρὸς

¹ Ὁ Ῥιχάρδος Kroner, μαθητὴς τοῦ Rickert, συνέγραψε πρὸς ἄλλοις τὰ «Zweck und Gesetz in der Biologie», 1913.—«Das Problem der hist. Biologie», 1919 καὶ ἰδίᾳ τὸ δίτομον ἔργον «Von Kant bis Hegel», 1921—1924.

² Ἐπιθι ἰδίᾳ τὴν πραγματείαν τοῦ Kroner «Anschauung und Denken. Kritische Bemerkungen zu Rickerts heterothetischem Denkprinzip» ἐν τῷ «Logos», τόμ. 13, σ. 90 ἔξ. πβλ. καὶ «Von Kant bis Hegel», 2, 319 ἔξ.

³ Εἶναι ἄξιον ἀναγνώσεως τὸ κεφάλαιον «Rationalismus und Irrationalismus» τὸ περιεχόμενον ἐν τῷ συγγράμματι «Von Kant bis Hegel», σελ. 267 ἔξ.

⁴ Ὁ Jonas Cohn ἐγεννήθη τῷ 1869, ἐγένετο τῷ 1897 ὑφηγητὴς καὶ τῷ

τὸν Fichte. Παραδέχεται ὑπέροτερον τοῦ ἀτομικοῦ ἐγώ, ὅπερ ὁμως δὲν ἔχει μεταφυσικὴν ὑπαρξιν ἀλλ' εἶναι μόνον ἀναγκαία εἰς τὴν Λογικὴν ἔννοια¹. Καὶ πρότερον μὲν ἐξήταζε τὴν Λογικὴν κατὰ τὴν περὶ ἀξιῶν θεωρίαν τῶν νέων Καντιακῶν καὶ κατέληγεν εἰς τὴν γνώμην ὅτι ἐν πάσῃ κρίσει καὶ γνώσει κρατοῦσι δύο στοιχεῖα, ὧν τὸ μὲν κατάγεται ἐκ τῆς νοήσεως τὸ δὲ εἶναι ἀλλότριον αὐτῆς («Utraquismus»). Ἄλλ' ἕσπερον ἀποστὰς τῶν τοιούτων δοξασιῶν ἐπεχείρησε νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰς διαφορὰς καὶ ἀντιθέσεις κατὰ τρόπον διαλεκτικὸν καὶ ἀνήγαγεν αὐτὴν τὴν γνώσιν εἰς τὴν διαλεκτικὴν. Τὴν τροπὴν τῆς διανοήσεως τοῦ ἀνδρός τούτου διαβλέπομεν ἐν τῷ ἔργῳ τῷ ἐπιγραφομένῳ «Θεωρία τῆς διαλεκτικῆς» καὶ μάλιστα ἐν τῇ «Σημασίᾳ τοῦ παρόντος πολιτισμοῦ», ἐν ἣ συγγραφῇ ὁ πνευματικὸς βίος ἐρμηνεύεται κατὰ τρόπον διαλεκτικόν· παρίσταται δηλαδὴ ὡς διεπόμενος ὑπὸ κινήσεως, ἥτις παράγει ἀντιθέσεις καὶ αἴρει αὐτὰς εἶτα δὲ δημιουργεῖ νέας διαφορὰς καὶ οὕτω καθεξῆς. Ὅπερ δὲ μάλιστα τοῦ φιλοσόφου ἐκείνου ἐξαίρει, εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς «συγκεκριμένης ὁλότητος» ἢ οὐδὲν παρορῶσα ἢ ὑποτιμῶσα καὶ τὴν ἀλήθειαν ζητοῦσα οὐχὶ ἐν τοῖς μέρεσιν ἀλλ' ἐν τῷ συνόλῳ τῶν ὄντων.

10. Εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς ἐγγελικῆς φιλοσοφίας συνεβάλετο ἡ λεγομένη φιλοσοφία τῆς ζωῆς, ἥς κυριώτατος προστάτης εἶναι ὁ *Dilthey*². Οὗτος ἀποκρούων τὴν ἐφαρμογὴν τῶν φυσικῶν μεθόδων εἰς τὰς ἄλλας ἐπιστήμας δεικνύει τὴν διαφορὰν τῆς φυσικῆς καὶ τῶν τοῦ πνεύματος ἐπιστημῶν ἐν τούτῳ ἐγκειμένην, ὅτι ἐκείνης μὲν τὰ ὑποκείμενα παρέχονται μόνον ἐμμέσως, διὰ τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων, τούτων δὲ τὰ ὑποκείμενα καὶ γεγονότα δίδονται ἀμέσως, διὰ τῆς ἐσωτερικῆς δηλονότι ἐμπειρίας, τῆς κατ' ἐνόρασιν γνώσεως. Ἐνῶ ἡ φύσις διαμένει αἰεὶ ξένη εἰς τὸ ἡμέτερον πνεῦμα καὶ μόνον ἐξωτερικῶς διὰ τοῦ νοῦ δύναται νὰ γνωσθῇ, ὁ ἱστορικὸς τοῦ πνεύματος κόσμος ἔχει

1901 καθηγητὴς ἐν Freiburg. Ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ μνημονευτέα τὰ ἐξῆς· «Allgemeine Ästhetik», 1901—«Voraussetzungen und Ziele des Erkennens», 1908—«Der Sinn der Gegenwärtigen Kultur», 1914.—«Theorie der Dialektik. Formenlehre der Philosophie», 1294.

¹ Τὸ ἐγώ τείνει κατὰ τὴν γνώσιν εἰς τὸ νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς ἑαυτοῦ ἀτομικότητος καὶ προσεγγίσῃ πρὸς ἐκεῖνο τὸ ἀνώτερον τοῦ προσωπικοῦ ἐγώ.

² Ὁ Γουλιέλμος Dilthey ἐγεννήθη τῷ 1833 ἐν Biebrich, ἐδίδαξεν ἐν Βασιλείᾳ καὶ Κιέλῳ καὶ Breslau καὶ τέλος ἐν Βερολίνῳ, διάδοχος τοῦ Lotze. Ἀπέθανε τῷ 1911 καταλιπὼν πολλὰ συγγράμματα, ἅτινα πάντα συνεξεδόθησαν ἐν πολλοῖς τόμοις, ὧν ὁ 12ος πρὸ μικροῦ.

ἐνδόμυχον πρὸς ἡμᾶς συγγένειαν καὶ κατ' ἀκολουθίαν λαμβάνεται ἀμέσως. Ἡ ἱστορικὴ ἄρα γνῶσις ἀποτελεῖ ἰδιαίτερον γνώσεως εἶδος διάφορον τῆς τε ἐξωτερικῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς καθαρᾶς νοήσεως· διὰ τοῦ εἴδους ἐκείνου τῆς γνώσεως ἀντιλαμβανόμεθα οὐχὶ μόνον τῶν ὑποκειμένων τῆς ἱστορίας τοῦ πνεύματος ἀλλὰ καὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἔξω κόσμου. Τὰ ἐκτὸς ὄντα παρέχονται εἰς ὅλην τὴν βουλευτικὴν καὶ συναισθηματικὴν καὶ κοητικὴν ἡμῶν φύσιν ὁμοῦ μετὰ τοῦ ἐγὼ καὶ δὴ καὶ βεβαιότερον αὐτοῦ παρέχονται ἄρα ὡς ζωὴ καὶ οὐχὶ ὡς παράστασις¹. Ἡ ζωὴ ὑπάρχει τὸ πρωτεῦον καὶ πάντοτε παρόν, αἱ δὲ κατὰ τὴν γνῶσιν ἀφαιρέσεις εἶναι τὸ δευτερεῦον καὶ ἀναφέρονται εἰς τὴν ζωὴν. Λοιπὸν ἡ ἐσωτερικὴ ἐμπειρία καὶ ἐνόρασις εἶναι ἡ πρόσφορος εἰς τὰς ἐπιστήμας τοῦ πνεύματος μέθοδος, δι' ἧς κατανοοῦμεν τὸ ψυχικὸν σύνολον ὅπως τοῦτο προσπίπτει ἡμῖν ὑπάρχον ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον προσώποις. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐξέτασις αὐτῶν εἶναι ἔργον τῆς ψυχολογίας, ἔπεται ὅτι βᾶσις τῶν τοῦ πνεύματος ἐπιστημῶν εἶναι ἡ ψυχολογία, οἷα νοεῖται ὑπὸ τοῦ Dilthey, οὐχὶ ὡς ἡ συνήθης ἐρμηνευτικὴ ἢ τὸν ἐσωτερικὸν βίον ἀνάγουσα εἰς τὰ πρῶτα στοιχεῖα καὶ ζητοῦσα νὰ κατανοήσῃ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα κατὰ τοὺς οἰκείους νόμους ἀλλ' ὡς ψυχολογία ἐπιδιώκουσα τὴν ἀνάλυσιν καὶ περιγραφὴν τοῦ ψυχικοῦ βίου· ἡ περιγραφικὴ ψυχολογία προτίθεται σκοπὸν οὐχὶ νὰ καθορίσῃ τοὺς νόμους τῶν ψυχικῶν φαινομένων ἀλλὰ νὰ καταλάβῃ τὴν συγκεκριμένην καὶ ζῶσαν ἀλληλουχίαν τοῦ βίου τῆς ψυχῆς. Τὰ καθ' ἕκαστα δηλαδὴ ψυχικὰ φαινόμενα δὲν εἶναι μόνον εἰδικαὶ περιπτώσεις νόμων καθολικῶν ἀλλ' ἅμα καὶ μέρη καὶ μέλη ὀργανικοῦ ὅλου, μιᾶς ψυχικῆς ὁλότητος. Ἡ περιγραφικὴ ψυχολογία ἔχουσα χαρακτηῖρα τελολογικὸν εἶναι μὲν, ὡς εἴρηται, ἡ βᾶσις τῶν ἐπιστημῶν τοῦ πνεύματος εἶναι δὲ προσέτι ἡ βᾶσις τῆς περὶ κόσμου θεωρίας, τουτέστι τῆς θεωρίας περὶ τῆς ἐννοίας καὶ ἀρχῆς τῶν παντοίων περὶ κόσμου ἀντιλήψεων. Διότι μεταφυσικὴ ὡς ἐπιστήμη εἶναι κατὰ τὸν Dilthey ἀδύνατος, ἡ δὲ φιλοσοφία ἀδυνατεῖ νὰ πορίσῃ γενικὴν περὶ κόσμου θεωρίαν καὶ περιορίζεται εἰς τὸ νὰ κατανοήσῃ τὰς δεδομένας θεωρίας ἀνάγουσα τὰ μεταφυσικὰ συστήματα εἰς τὰ γενεσιουργὰ αὐτῶν ψυχολογικὰ αἷτια².

¹ Ὅθεν ἀπαιτεῖ ὁ Dilthey ὅπως μῆτε ἀπὸ τῆς αἰσθήσεως ὁρμώμεθα μῆτε ἀπὸ τῆς νοήσεως ἀλλ' ἀπὸ τῆς ὅλης ζωῆς, ἀπὸ τῆς ἀλληλουχίας τῆς ζωῆς τῆς συναπτούσης εἰς ἐνότητά τὸ ἐγὼ καὶ τὸν κόσμον.

² Διακρίνει ὁ Dilthey τρεῖς τύπους φιλοσοφικῶν συστημάτων· α) τὸν ὕλισμὸν ἢ τὴν φυσιοκρατίαν, ἀθεϊάν (Δημόκριτος, Ἐπίκουρος, Hobbes, ἐγκυκλοπαιδικοί, Comte, Avenarius)· β) τὴν ἀντικειμενικὴν ἰδεολογίαν, πανθεϊάν ἢ

Τοιοιτοτρόπως δὲ ὁ φιλόσοφος οὗτος ὁ εἰσχωρῶν θαυμασίως εἰς τὰ βάθη τῶν παρελθόντων προσώπων καὶ γεγονότων καὶ δημιουργῶν τὴν γνωσιολογίαν τῶν ἐπιστημῶν τοῦ πνεύματος δὲν κατορθοῖ νὰ πορίσῃ ἐνιαῖον σύστημα ἀλλ' ἀρκεῖται εἰς τὴν τυπολογίαν καὶ καταλήγει εἰς τὴν ἥκιστα ἐπαρκῆ σκέψιν.

Δὲν ἐπιχειροῦ νὰ λύσῃ τὰ μεγάλα τῆς ὑπάρξεως προβλήματα, νὰ ἀνιχνεύσῃ καὶ ἀνεύρῃ τὰς ἀρχὰς τῶν ὄντων ἀλλὰ μόνον περιγράφει τὸν πλοῦτον τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἔννοιαν αὐτῆς κατὰ τὴν ἀδρομερῆ ἀντίληψιν τῶν τύπων· διερευνᾷ ἀπλῶς τὴν σχέσιν τῶν ἐπιστημῶν τῆς φύσεως καὶ τοῦ πνεύματος καὶ τοῦτο ποιεῖ κατὰ μέθοδον οὐχὶ συστηματικὴν καὶ λογικὴν ἀλλ' ἱστορικὴν καὶ ψυχολογικὴν. Ὅπερ δ' ἡμῖν ἐνταῦθα διαφέρει εἶναι τὸ ὅτι ὁ Dilthey ἐπὶ ἡμῖσιν αἰῶνα προουθυμεῖτο νὰ εἰσχωρῆ αἰεὶ βαθύτερον εἰς τὸν πνευματικὸν κόσμον, εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πολιτισμοῦ ἐμφαινομένου πνεύματος, ὅπερ ζωηρῶς εἶχε παραστήσει ὁ Ἑγέλος. Ὁ πλήρης ἀξίας κόσμος τῆς ἱστορίας εἶναι καὶ ἐκείνω ἔξ ὑπαρχῆς καὶ παραμένει μέχρι τέλους τὸ σπουδαιότατον ὑποκείμενον τῆς φιλοσοφίας. Οὐδ' εἶναι μικρὰ ἡ ὑπηρεσία, ἣν ὁ ἀνὴρ οὗτος προσήνεγκε διατηρήσας ἐν χρόνοις ἐναντίοις καὶ ἔτι μᾶλλον πλουτίσας τὰ ὑπὸ τοῦ Ἑγέλου τεθειμένα προβλήματα καὶ συντελέσας εἰς ἀναγέννησιν τῆς ἐγγελικῆς φιλοσοφίας. Ὅσον καὶ ἂν ἀποκλίνῃ ἀπὸ τοῦ μεγάλου φιλοσόφου (ἥτις ἀπόκλισις ἦτο σύμφωνος πρὸς τοὺς κατ' αὐτὸν χρόνους), ἔχει κοινὴν μετ' αὐτοῦ τὴν ἐκ τῆς αὐτοσυνειδησίας ἀπορρέουσαν ἐνότητα θεωρίας καὶ πράξεως, εἶδους καὶ ὕλης, ὡς καὶ τὴν τάσιν πρὸς κατανόησιν τῆς ζωῆς ἔξ αὐτῆς ταύτης τῆς ζωῆς. Μείζονα δ' ἐμφαίνει τὴν ὁμοιότητα αὐτῶν ἡ ἔννοια τοῦ «ἀντικειμενικοῦ πνεύματος», ἣν ὁ Dilthey ἀρύεται ἐκ τοῦ Ἑγέλου, εἰ καὶ ἀφαιρῶν ἀπ' ἐκείνης τὰς μεταφυσικὰς προϋποθέσεις ἀνάγει εἰς τὴν ὁλότητα τῆς ζωῆς καὶ ἐπαυξάνει διὰ τῆς ἐννοίας τοῦ ἀπολύτου πνεύματος τοῦ ἰδεολόγου φιλοσόφου. Καὶ εἶναι σημειώσεως ἄξιον τὸ ὅτι πᾶσά που ἡ δημιουργικὴ ἐνέργεια τοῦ Dilthey συνάπτεται πρὸς τὴν σπουδὴν τοῦ Ἑγέλου, περὶ ὃν ἰδίᾳ ἠσχολήθη ἐν τῷ πρώτῳ μεγάλῳ αὐτοῦ ἔργῳ¹ καὶ ἀπεκάλυψε τὰ ἐν τῇ νεανικῇ ἐκείνου ἡλικίᾳ κρατοῦντα

πανενθεῖαν (Ἡράκλειτος, Παρμενίδης, Στωικοί, Σπινόζας, Λεϊβνίτιος, Shaftesbury, Göthe, Schelling, Schleiermacher, Ἑγέλος) καὶ γ) τὴν ἰδεολογίαν τῆς ἐλευθερίας, θεαρχίαν (Πλάτων, χριστιανικὴ διανόησις, Κάντιος, Fichte, Maine de Biran, Carlyle).

¹ Τὸ ἔργον τοῦτο ἀναφέρεται εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑγέλου ὡς νέου καὶ ἐπιγράφεται «Jugendgeschichte Hegels», 1921.

οὐχὶ ἔλλογα (irrationale) ἑλατήρια τῆς διανοήσεως. Δὲν παρορᾷ μὲν τὰ ἑλλείμματα τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ ἀλλ' ἅμα ἐκτιμᾷ προσηκόντως τὰ ὑπέροχα ἐπιτεύγματα καὶ μάλιστα τὰ εἰς τὴν λογικὴν ἀναφερόμενα¹. Ὅπερ δὲ ἰδίᾳ ἐξαίρει καὶ καθ' ὑπερβολὴν ἐγκρίνει εἶναι τὸ δίδαγμα ὅτι αἱ μεγάλαι ἀρχαί, αἵτινες ὑπὸ τῶν αἰώνων προβάλλονται ὡς γνώμονες τῆς ἠθικῆς, ὡς ἀπόλυτοι θρησκευτικαὶ ἀλήθειαι, ὡς κανόνες τοῦ δικαίου, ὡς ἀπόλυτοι καὶ ἄχρονοι νόμοι, ἀνακύπτουσι κατὰ τὸν ῥοῦν τῆς ἀναπτύξεως καὶ ὑποχωροῦσι σὺν τῷ χρόνῳ εἰς ἄλλας. Οὐδὲν ἄρα ὑπάρχει τὸ ἀπόλυτον καὶ σταθερὸν ἐν ταῖς θρησκευτικαῖς ἐννοίαις, ἐν τοῖς παραγγέλμασι τῆς ζωῆς. Πάντα εἶναι σχετικά, ἀπόλυτον δ' εἶναι μόνον αὐτὴ ἢ τοῦ πνεύματος φύσις ἢ ἐν πᾶσι τούτοις ἀποκαλυπτομένη².

11. Ὁ *Spranger*³, ἐκ τῶν σπουδαιοτάτων μαθητῶν τοῦ Dilthey, μετερρῦθμισεν ὡσαύτως τὸ «ἀντικειμενικὸν πνεῦμα» τοῦ Ἐγέλου καὶ ἀνέπτυξεν εὐρύτερον τὴν τυπολογίαν τοῦ διδασκάλου⁴. Ὅσον δὲ καὶ ἂν φαίνεται ὅτι διὰ τῆς παραδοχῆς τῶν τύπων ἀποκλίνει ἀπὸ τῆς ἐγελικῆς διαλεκτικῆς, ὅμως ἔχει καὶ αὐτὸς ἐπίγνωσιν τῆς μεγάλης συγγενείας τῶν ἑαυτοῦ διανοημάτων πρὸς τὴν περὶ πνεύματος διδασκαλίαν τοῦ Ἐγέλου. Ἀναγνωρίζει τὴν κρατοῦσαν σπουδὴν πρὸς εὐρύτεραν ἀνάπτυξιν τῶν ἐπιτευγμάτων τῆς φιλοσοφίας ἐκείνου καὶ ἀνομολογεῖ ὅτι διάφορα κατὰ τὰς κατευθύνσεις καὶ τὰς μεθόδους συστήματα συμπίπτουσι περὶ τὴν ἐπιδιώξιν τοῦ ἀχρόνου ἐν τῇ ἱστορίᾳ, τοῦ κράτους τῆς ἐννοίας ἐν τῷ συγκεκριμένῳ πολιτισμῷ, τῆς θεωρίας τῶν ἀξιών τῶν ἀναγούσων ὑπὲρ τὸ ὑποκειμενικὸν εἰς τὸ ἀντικειμενικὸν καὶ ἔγκυρον. Τείνουσι δέ, λέγει, πάντα τὰ συστήματα εἰς διαμόρφωσιν νέας περὶ πνεύματος φιλοσοφίας, καθ' ὅσον πάντα προσοικειοῦνται καὶ θεραπεύουσι τὴν κληρονομίαν τοῦ Ἐγέλου⁵.

¹ Ὁ Dilthey ἐπαινεῖ τὸν Ἐγελον ὅτι κατέλυσε τὴν τυπικὴν (παλαιάν) καὶ ἐμόρφωσε νέαν λογικὴν.

² W. Dilthey, *Gesammelte Schriften*, τόμ. 4 σελ. 250.

³ Ὁ Ed. Spranger ἐγεννήθη τῷ 1882, ἐγένετο τακτικὸς καθηγητὴς ἐν Λιψία τῷ 1912 καὶ διδάσκει ἤδη ἐν Βερολίνῳ ἀπὸ τοῦ 1919. Ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ σημειωτέα τὰ ἐπιγραφόμενα: «*Grundlegen der Geschichtswissenschaft*», 1905.—«*Lebensformen*», 1914, 4η ἔκδ. 1922.—«*Kultur und Erziehung*», 1919.—«*Psychologie des Jugendalters*», 1921.

⁴ Ὁ Spranger διακρίνει ἕξ κυριωτάτας κατευθύνσεις τοῦ πνεύματος καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἕξ τύπους ἀνθρώπων, ἧτοι τὸν θεωρητικόν, τὸν οικονομικόν, τὸν αἰσθητικόν, τὸν κοινωνικόν, τὸν πολιτικόν, τὸν θρησκευτικόν ἄνθρωπον.

⁵ Ἐπιθι τὸ περιοδικὸν «*Logos*», τόμ. 12 σελ. 198.

Ἐκ τῶν παρεμφερῶν ἀρχῶν ὁρμώμενος καὶ ὁ *Litt*¹ πλησιάζει ἰσχυρότερον πρὸς τὸν Ἑγελον. Θέλει τὴν φαινομενολογίαν ὡς μέσον πρὸς ἀπληροσμένην ἀνάλυσιν τοῦ ψυχικοῦ βίου, ὥστε νὰ χρησιμεύσῃ ὡς βᾶσις τῆς μεταφυσικῆς τοῦ πνεύματος. Ἡ φαινομενολογία αὕτη ἄγει κατὰ τοῦτον εἰς τὴν «διαλεκτικὴν νόησιν», ἣτις θεωρεῖ τὰ μηχανικῶς κεχωρισμένα μέρη ὡς ἑνιαῖον σύνολον ἀντιθέτων μορφῶν. Καθόλου δ' εἶπειν καταβάλλεται τὸ θεμέλιον φιλοσοφίας τοῦ πνεύματος κατὰ τὰ διδάγματα τοῦ Ἑγέλου, οὔτινος ἡ διαλεκτικὴ κατὰ τὰ πλεῖστα καὶ κυριώτατα ἐγκρίνεται καὶ ἐπαναλαμβάνεται.

Πρὸς τὴν διανοητικὴν κατεύθυνσιν τοῦ Dilthey φέρεται καὶ ὁ θεολόγος καὶ θρησκευτικὸς φιλόσοφος *Tröltzsch*², ὅστις οὐχ ἦττον ὑποστὰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Eucken καὶ τοῦ Windelband ἐζήτησε νὰ παγιώσῃ τὴν θρησκείαν κατὰ τρόπον ὑπερβατικὸν χρησιμοποιῶν τὴν ἔννοιαν τοῦ «θρησκευτικοῦ Αργιοῦ». Τὸ θρησκευτικὸν τοῦτο στοιχεῖον ἐγκρίνεται ἐν τῇ ἐκ τοῦ νοῦ προοιούσῃ ἀπολύτῳ ἀναφορᾷ, καθ' ἣν πάντα τὰ ὄντα καὶ μάλιστα αἱ ἀξίαι ἀναφέρονται εἰς τὴν ἀπόλυτον οὐσίαν ὡς ἀφειθηρίαν καὶ γνώμονα. Αἱ δ' ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς τοιαύτης ἀρχῆς ἀνακύψασαι δυσχέρειαι ἤγαγον τὸν φιλόσοφον εἰς μεταφυσικὴν, ἣτις ἀφίσταται ἀπὸ τῶν νέων Καντιακῶν καὶ προσεγγίζει πρὸς τὸν Μαλεμβράγγιον καὶ τὸν Λεϊβνίτιον καὶ τὸν Ἑγελον. Ἀσπάζεται δηλαδὴ τὴν μοναδολογίαν, ταυτίζει τὸ πεπερασμένον πρὸς τὸ ἄπειρον πνεῦμα καὶ τάττει πάντα ἐν τῷ θεῷ, ὅθεν καὶ ἐρμηνεύει τὰ φαινόμενα τῆς παραψυχολογίας. Ἀλλὰ τὸ πρόβλημα τῆς λογικῆς συστάσεως τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ δὲν διασαφεῖ ἀποχρόντως καὶ πολὺ ὀλιγώτερον ἐπιλύει. Ὅπως ἂν ἔχη, διαγράφει ἐκπρεπῆ ἐκθεσιν τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἑγέλου καὶ ὑπερμαχεῖ μὲν αὐτῆς κατὰ τῆς ἐπικρίσεως καὶ μομφῆς τῆς ἐκ τῶν προτέρων κατασκευῆς ἐπαινεῖ δὲ τὴν ἀπόφασιν, καθ' ἣν συμπίπτουσιν εἰς τὸ αὐτὸ τὸ ἔλλογον καὶ τὸ πραγματικόν. Καὶ δὲν παραλείπει μὲν νὰ ἐγείρῃ ἐνστάσεις καὶ

¹ Ὁ Θεόδωρος Litt ἐγεννήθη τῷ 1880· κατέστη καθηγητὴς ἐν Λιψία καὶ ἔγραψεν ἄλλα τε καὶ τὰ «Geschichte und Leben». 1918.—«Individuum und Gemeinschaft», 1919.—«Erkenntnis und Leben», 1923.—«Kant und Herder als Deuter der geistigen Welt», 1930.—Die Philosophie der Gegenwart und ihr Einfluss auf das Bildungsideal», 1930.

² Ὁ Ernst Tröltzsch ἐγεννήθη τῷ 1865, ἐγένετο καθηγητὴς τῆς θεολογίας ἐν Αἰδελβέργῃ τῷ 1894· τῷ 1915 κατέστη καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας ἐν Βερολίνῳ καὶ τῷ 1923 ἐτελεύτησε. Τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐξεδόθησαν ἐν τρισὶ τόμοις (Gesammelte Schriften, 1912—1922).

νὰ διαφωνῆ ἐν πολλοῖς ἀπαιτῶν ἀπαλλαγὴν καὶ αὐτονομίαν τῆς διαλεκτικῆς ἀπὸ τῆς μεταφυσικῆς ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου παρατηρεῖ ὅτι μένει ἄθικτος ὁ πυρὴν τῆς διαλεκτικῆς, ἡ ἀνάλυσις καὶ μετάβασις εἰς ἄλληλα τοῦ ἀτομικοῦ καὶ τοῦ καθολικοῦ, ἡ εἰσχώρησις τῶν πραγματικῶν αἰτίων καὶ προσωπικῶν σκοπῶν εἰς τι βαθύτερον στρώμα τῆς ζωῆς, ὅπερ δὲν ἐξαντλεῖται ἐν ἐκείνοις οὐδὲ συλλαμβάνεται διὰ τοῦ συλλογιζομένου νοῦ. Δεικνύει δὲ ὅτι ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Ἐγέλου οὐ μόνον ἀπέβη γόνιμος παρὰ τῷ Καρόλω Μαρξ ἀλλὰ καὶ ἐπενεργεῖ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τῆς ἱστορίας καὶ ἰδίᾳ ἐμπεριέχεται λανθάνουσα ἐν τῇ περὶ ἀναπτύξεως θεωρίᾳ τοῦ Δαρβίνου¹.

12. Πρὸς τὰ διανοήματα τοῦ Ἐγέλου ἴστανται ἐν πολλοῖς πλησίον ὁ μεγίστην ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ῥοπὴν ἔχων ἰδρυτὴς τῆς Φαινομενολογίας *Husserl*². Οὗτος προουθυμήθη ἐν ταῖς « Λογικαῖς ἐρεῦναις » νὰ ἐλέγξῃ τὰς ἀτοπίας τῆς κρατούσης θεωρίας, καθ' ἣν βάσις τῆς λογικῆς εἶναι ἡ ψυχολογία καὶ ἐπομένως οἱ λογικοὶ νόμοι εἶναι κατ' ἀλήθειαν ψυχολογικοί³. Ἐδειξε δὲ ὅτι ἡ ψυχολογικὴ ἐρμηνεία τῶν λογικῶν νόμων, ἥτοι ἡ ἐκ τῆς ψυχολογικῆς ἐμπειρίας παραγωγὴ τῶν λογικῶν ἀρχῶν, ἀφαιρεῖ ἀπ' αὐτῶν τὴν ἀπόλυτον ἀξιοπιστίαν καὶ καταβιβάζει τὴν λογικὴν εἰς ἐπιστήμην σχετικοῦ κύρους. Ἀλλ' ἡ λογικὴ εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῆς ψυχολογίας καὶ ἔχει ὡς «καθαρὰ» λογικὴ ὑποκείμενον τὰ ἀξιώματα καὶ οὐχὶ ψυχολογικὰς κρίσεις. Τὸ περιεχόμενον αὐτῆς ἀποτελεῖ κράτος αὐτόνομον, κόσμον ἄχρονον καὶ αἰδίον, ὅστις «ἰσχύει» μᾶλλον ἢ «ὑπάρχει». Ἐκ τῆς σπουδῆς ταύτης περὶ τὴν καθαρὰν λογικὴν ἤχθη ὁ φιλόσοφος εἰς τὴν φαινομενολογίαν, ἣν ἐκδέχεται ὡς βᾶσιν τῆς φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμην τῆς «οὐσίας». Ἡ φαινομενολογία κατατείνει οὐχὶ εἰς τὸ συγκεκριμένον καὶ ἀτομικὸν ἀλλ' εἰς τὸ γενικὸν καὶ

¹ Ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τῆς ἱστορίας γνωματεύει ὅτι πάντα τὰ ἱστορικὰ γεγονότα συντελοῦνται κατὰ τοὺς γενικοὺς νόμους τοῦ ψυχικοῦ βίου χωρὶς νὰ παράγονται ἐξ αὐτῶν. Ἀκολουθῶν δὲ πρὸς τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ θεωρίαν ὁ Tröltzsch διετύπωσε τὸ πρόβλημα τῆς Μεταλογικῆς, ἣτις κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Κουζανοῦ καὶ τοῦ Ἐγέλου ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς παραδεδομένης Λογικῆς.

² Ὁ Ἐδουάρδος Husserl ἐγεννήθη τῷ 1859, ἐγένετο τῷ 1906 τακτικὸς καθηγητὴς ἐν Γοττίγγῃ ὕστερον δὲ ἐν Freiburg. Ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ μνημονευτέα τὰ ἑξῆς: «Philosophie der Arithmetik», 1891.—«Logische Untersuchungen», 2 τόμ. 1900 ἐξ.—«Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologische Philosophie», 1913.—«Jahrbucher für Philosophie und phänomenol. Forschung», 1913 ἐξ.

³ Ὑπέρμαχοι τοιαύτης θεωρίας ἦσαν μάλιστα ὁ Χρ. Sigwart († 1904) καὶ ὁ B. Erdmann († 1921).

οὐσιῶδες· δὲν ἐξετάζει π.χ. πῶς ἔχουσι τὰ συγκεκριμένα χρώματα ἀλλὰ τίς ὑπάρχει καθόλου ἡ οὐσία τοῦ χρώματος. Παρορᾷ ὅλως τὰ ἐμπειρικά πράγματα καὶ ἐξετάζει τὴν οὐσίαν αὐτῶν, ἀνιχνεύει τὸ «ἰδεατὸν», ὅπερ ὑπάρχει πάντῃ διαφορὸν παντὸς πραγματικοῦ, ψυχικοῦ καὶ φυσικοῦ ὄντος. Ὅθεν πρόκειται ἡ φαινομενολογία ὡς ἐπιστήμη οὐχὶ ἐμπειρική ἀλλ' αὐστηρῶς ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας (a priori)· δὲν ζητεῖ τὴν ὑπαρξίν (Dasein) ἀλλὰ τὴν οὐσίαν (Sosein) τῶν ἀντικειμένων καὶ ἔχει ἀληθείας ἀναγκαίας (vérités de raison) — ἵνα εἴπωμεν κατὰ Δεϊβνίτιον — ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς λεγομένας πραγματικὰς (vérités de fait). Μέθοδον δὲ μετέρχεται τὴν ἐποπτεῖαν τῆς οὐσίας θεωρουμένην ὡς ἐσχάτην πηγὴν πάσης ἐλλόγου ἀποφάνσεως· κατὰ τὴν μέθοδον ταύτην εἰσδύομεθα εἰς τὴν φύσιν τῶν ἀντικειμένων καὶ ἐπιζητοῦμεν νὰ καταλάβωμεν αὐτὰ ἀμέσως καὶ κατ' ἐνόρασιν. Ἡ φαινομενολογικὴ μέθοδος δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐπὶ πάντα καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἶναι δυνατὸν παρὰ τὰς ἐπιστήμας τῶν πραγμάτων νὰ ὑπάρχωσιν ἐπιστῆματῶν οὐσιῶν. Βάσις τῆς τοιαύτης θεωρίας ὑπόκειται ἡ προϋπόθεσις ὅτι πᾶσα οὐσία εἶναι περιεχόμενον μιᾶς «καθαρᾶς» ἀπολύτου καὶ ὑπερβατικῆς συνειδήσεως, ἧς δυνάμεθα ἀμέσως καὶ ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῆς ἐμπειρικῆς ὑπάρξεως νὰ λαμβάνωμεν ἐπίγνωσιν.

Βεβαίως ἡ φαινομενολογία τοῦ Husserl δὲν εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τοῦ Ἐγγέλου καὶ προσεγγίζει πρὸς τὴν διάνοησιν τοῦ Brentano καὶ τῶν σχολαστικῶν· ἀφίσταται δ' ἐκείνου ὁ φιλόσοφος δοξάζων ὅτι ἡ θρησκευτικὴ καὶ μεταφυσικὴ φιλοσοφία δὲν εἶναι ἐπιστήμη ἀλλὰ θεραπεύει μόνον τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ πεπερασμένου ἀνθρώπου. Πλὴν ὅμως ἔχει πολλὰ τὰ κοινὰ πρὸς τὴν ἐγγελικὴν διδασκαλίαν, ἣν ἐμμέσως ἐπιρροονύει καὶ ἀναγεννᾷ· διότι καταπολεμῶν τὸ κράτος τῆς ψυχολογίας καὶ ἀπαιτῶν τὴν θεμελίωσιν καθαρᾶς λογικῆς παρορμᾷ εἰς μεταστροφὴν ἀπὸ τῆς ὑποκειμενικῆς εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν ἰδεολογίαν. Κακίζων δὲ πάλιν τὴν συνήθη τῆς ἀφαιρέσεως μέθοδον καὶ ἀπαιτῶν ἰδιαιτέραν ἀφαίρεσιν, δι' ἧς διαγινώσκομεν τὸ καθόλου ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον, ἐπιστρέφει εἰς τὸν Ἐγγελον καὶ βοηθεῖ εἰς τὴν κατανόησιν τῆς «ἐννοίας» αὐτοῦ. Κατ' ἐξοχὴν δ' ἐκείνου τὴν φιλοσοφίαν ὑπομιμνήσκει ἡ ἀξιῶσις τοῦ Husserl ὅπως ἡ φαινομενολογία γίνῃ ἐπιστήμη τῆς οὐσίας καὶ περιλάβῃ τὸ καθολικὸν πνεῦμα καθισταμένη βᾶσις τῶν τοῦ πνεύματος ἐπιστημῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ μέγας ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου τούτου ἐξαιρομένη «ἐποπτεῖα τῆς οὐσίας» εἶναι μέθοδος, ἣν ὁ Ἐγγελος ἤδη ἐν τῇ φαινομενολογίᾳ καὶ τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ πνεύματος ἐπιμελῶς μετῆλθεν.

13. Ὁ μαθητὴς καὶ διάδοχος τοῦ Husserl Μαρτῖνος *Heidegger*¹ προουθυμήθη νὰ μεταρρυθμίση καὶ ἀνακαινίσῃ τὴν φαινομενολογίαν παρακάμπτων τὰς μεγάλας αὐτῆς δυσχερείας. Δεικνύει ὅτι τὸ ἔργον τῆς φαινομενολογίας δὲν περιορίζεται ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν οὐσιῶν καὶ ἰδίᾳ τῆς οὐσίας τῆς συνειδήσεως, ὡς ἀξιοῖ ὁ Husserl ἐν τοῖς τελευταίοις ἔργοις αὐτοῦ, ἀλλὰ στοχάζεται μάλιστα τῆς ὑπάρξεως ὡς τοιαύτης. Ἡ φαινομενολογία περιγράφει τὴν «οὐσίαν τῆς ὑπάρξεως» καθ' ἑαυτήν, ἐρμηνεύει τὴν ἵπαρξιν κατὰ τὰ οὐσιώδη αὐτῆς γνωρίσματα, ἵνα παράσχη ἀτόκρισιν εἰς τὸ κυριώτατον ἐρώτημα τῆς φιλοσοφίας: τί εἶναι τὸ ὄν. Πρὸς ἀσφαλῆ δὲ κατάληψιν τῆς ὑπάρξεως ὡς τοιαύτης ὀφείλομεν νὰ ὀρμηθῶμεν ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως (*Dasein des Menschen*)· διότι ἡ «οὐσία» τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὅλως ἀχώριστος ἀπὸ τῆς «ὑπάρξεως» αὐτοῦ. Ἡ συνείδησις καὶ τὸ δραστικὸν κέντρον αὐτῆς θεωρεῖται ἀπλῶς ὡς φάσις τῆς ὑπάρξεως καὶ ἀνευρίσκειται, καθὰ καὶ ἡ ἀλήθεια, ἐντὸς ταύτης. Δεικνύεται δὲ ὅτι ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐν τῇ ὑπερτάτῃ αὐτῆς ἐκδηλώσει εἶναι ὑπαρξίς περιορισμένη, πεπερασμένη καὶ ἐξουθενωμένη, ὅτι ἡ οὐσία τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως εἶναι ἡ φροντίς (*Sorge, cura*), ἣτις ἐκφαίνεται μὲν ὡς φόβος καὶ ἀγωνία ἔχει δὲ ῥίζαν καὶ ἀρχὴν τὸν χρόνον.

Ἐν τῇ λεπτομερεστέρα διεξαγωγῇ τοῦ μὴ συντελεσθέντος εἰσέτι συστήματος τοῦ Heidegger παρατηρεῖται βεβαίως ἀντίδρασις κατὰ τοῦ Ἐγέλου καὶ τῆς διαλεκτικῆς αὐτοῦ² ἀλλὰ δὲν λείπει καὶ προσέγγισις πρὸς ἐκεῖνον· εὐλόγως, διότι καὶ ἡ φιλοσοφία αὕτη εἶναι οὐχ ἥττον διαλεκτικὴ καὶ ποιεῖ ὡς κέντρον τὴν ἔννοιαν τῆς συνειδήσεως πλὴν ὅτι θέτει ἀντὶ τῆς ἀπολύτου αὐτοσυνειδησίας τὸ ὑπάρχον ἐγώ, ἀντὶ τῆς ἰδέας τὸν χρόνον³.

14. Ἐνταῦθα μνημονευτέος καὶ ὁ *Simmel*⁴, ὅστις ἀφωομήθη

¹ Ὁ Heidegger, γεννηθεὶς τῷ 1889, καθηγητὴς ἐν Freiburg, συνέγραψε πλὴν ἄλλων τὰ ἑξῆς: «*Sein und Zeit*», 1927.—«*Kant und das Problem der Metaphysik*», 1929.—«*Wom Wesen des Grundes*», 1929.—«*Was ist Metaphysik*», 1930.

² Ἰδίᾳ ἀντιμάχεται πρὸς τὴν ἐγελικὴν ἐκδοχὴν τοῦ χρόνου. Ἐπιθετὸ ἔργον τοῦ Heidegger «*Sein und Zeit*» σελ. 428 ἐξ.

³ Ὁ χρόνος δὲν εἶναι ἔκφανσις τῆς ὑπάρξεως ἀλλὰ τούναντίον ἡ ὑπαρξίς εἶναι συγκεκριμένη μορφή τοῦ χρόνου. Οὗτος καθορίζει ἑαυτὸν καὶ εἶναι αἰτία τῆς ὑπάρξεως, ἐπέχει δὲ παρὰ Heidegger θέσιν παρεμφερῆ πρὸς τὴν τῆς ἰδέας, τοῦ ὄντως ὄντος ἢ τοῦ καθαρῶς λόγου.

⁴ Ὁ Γεώργιος Simmel ἐγεννήθη τῷ 1858 ἔλκων τὸ γένος ἐξ Ἰουδαίων· ἐδίδαξε πολλὰ ἔτη ὑφηγητὴς καὶ ἑκτακτος καθηγητὴς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Βερολίνου· τῷ 1914 ἐκλήθη τακτικὸς καθηγητὴς εἰς Στρασβούργον καὶ ἀπέθανε

μὲν' ἀπὸ τῆς πραγματοκρατικῆς θεωρίας² πρεσβεύων ὅτι αἱ ἀληθεῖς παραστάσεις προῆλθον διὰ τῆς βιολογικῆς ἐπιλογῆς, ὅτι ἀλήθεια καὶ σκοπιμότης εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτό, ἀλλὰ δὲν ἐνέμεινε πιστὸς μέχρι τέλους εἰς ἐκείνην. Διότι ὕστερον, περὶ τὸ ἔτος 1900, φαίνεται ἀφιστάμενος τῆς θεωρίας τῶν σχετικῶν καὶ ἀσπαζόμενος ἀρχὰς λογικὰς καὶ ἀξιολογικὰς ἀπολύτους. Πλὴν τῶν κοινῆ παραδεδεγμένων ὄντων, τῶν φυσικῶν καὶ τῶν ψυχικῶν, ἀνομολογεῖ ἤδη τοὺς λογικοὺς κανόνας, τοὺς φυσικοὺς νόμους, τὸ βασίλειον τῶν ἀξιῶν, «τὸ κράτος τῶν ἰδεατῶν περιεχομένων» καὶ «τὸν κόσμον τῶν ἰδεατῶν αἰτημάτων». Ἐν δὲ τῇ γνωσιολογίᾳ διαφωνῶν πρὸς τὸν Κάντιον ἀρνεῖται τὰς σταθερὰς καὶ ἀπαξ διὰ παντὸς καθωρισμένας λογικὰς κατηγορίας καὶ παραδέχεται αὐτὰς ὡς ἠρητημένας ἐκ τῆς ἀναπτύξεως³. Οἱ τύποι τῆς γνώσεως εἶναι κατ' αὐτὸν «ἱστορικαὶ μορφαὶ» καὶ ὡς τοιοῦτοι δὲν περιλαμβάνουσι τελείως ἅπαντα τὰ περιεχόμενα τοῦ κόσμου. Διὸ καὶ ἀποκρούει τὴν ὑπαρξιν ὁρισμένου ἀριθμοῦ κατηγοριῶν καὶ καταλήγει μετὰ τοῦ Dilthey εἰς «τύπους τῆς πνευματικῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως, ὡς οὗτοι ἀποκαλύπτονται ἐν καθωρισμένῃ ἐκδοχῇ τῶν ὄντων» ὧν τύπων ἡ κατανόησις εἶναι ἔργον τῆς φιλοσοφίας. Ἐπιχειρῶν δὲ ὁ Simmel νὰ ἀνερευνήσῃ πανταχοῦ τοὺς παντοίους τύπους τοῦ βίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ οὐδὲν θαυμαστὸν ὅτι κατέληξεν εἰς μεταφυσικὴν θεωρίαν τῆς ζωῆς, ἀφοῦ ὑπέστη τὴν ἐπί-

τῷ 1918. Ἐκ τῶν πολλῶν αὐτοῦ ἔργων μνημονεύομεν τὰ ἐνταῦθα ἰδίᾳ διαφέροντα ἡμῖν «Hauptprobleme der Philosophie», 1910, καὶ «Lebensanschauung», 1918.

¹ Ἐπιθι καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ «Die Philosophie des Geldes», 1900.

² Ἡ πραγματοκρατικὴ θεωρία, ἧς εἰσηγητὴς ἐγένετο ὁ Ἀμερικανὸς James καὶ προβιβαστὴς ὁ Ἄγγλος Schiller, εἶναι σφόδρα ἀντίθετος πρὸς τὴν νοησιοκρατίαν δοξάζουσα ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὄν κυρίως βουλόμενον καὶ ἐνεργοῦν, ἐνῶ ἡ νόησις αὐτοῦ συνάπτεται ὑπηρετικῇ πρὸς τὴν πράξιν. Ὁ ἄνθρωπος δηλαδὴ γινώσκει οὐχὶ χάριν τῆς γνώσεως ἀλλὰ χάριν τῆς πράξεως· δὲν ὑπάρχει «καθαρὰ νόησις» ἀλλὰ πᾶσα διανόησις τοῦ ἀνθρώπου ἠρτῆται ἐκ τῶν «πρακτικῶν αὐτοῦ ἐνδειῶν», ὑπηρετεῖ εἰς τὰς ἀνάγκας καὶ τοὺς σκοποὺς.

³ Παραπλήσια ἰσχύουσι καὶ ἐν τῇ ἠθικῇ. Ἐνῶ ὁ Κάντιος ῥυθμίζει τὴν ἠθικὴν ἐνέργειαν πρὸς γενικοὺς νόμους καὶ θέτει τὴν κατηγορικὴν προστακτικὴν ὡς καθολικὸν ἐκ τῶν προτέρων τύπον τῆς ἠθικῆς κανονικότητος, ὁ Simmel ἀρνεῖται καὶ ἐνταῦθα τὸν τυπικὸν καὶ γενικὸν νόμον καὶ παραδέχεται τὸν ἀτομικόν. Δὲν ἀντιδιαστέλλει τὸ περιεχόμενον τῆς ζωῆς ἀπὸ τοῦ καθολικοῦ ἠθικοῦ νόμου ἀλλὰ περιλαμβάνει αὐτὸν ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ζωῆς. Ἐκάστη πράξις δὲν λαμβάνει κατὰ τοσοῦτον ἀξίαν, καθ' ὅσον συνάδει πρὸς τὸν γενικὸν νόμον ἀλλὰ φέρει ἐν ἑαυτῇ τὴν οἰκείαν ἀξίαν.

δρασιν τῆς διανοήσεως τοῦ Bergson. Δὲν ζητεῖ τὴν καθόλου λογικὴν ἐννοιαν τῆς ζωῆς ἢ τὴν γενικὴν ἠθικὴν ἰδέαν αὐτῆς ἀλλὰ σπουδάζει νὰ κατανοήσῃ τὴν ζωὴν κατὰ τὸν ἴδιον αὐτῆς τύπον. Ὅπως ὁ Bergson ἀπέφηνε τὴν ζωὴν ὡς δημιουργὸν ἀνέλιξιν (évolution créatrice), οὕτω καὶ ὁ Simmel δὲν ἀνιχνεύει τὰς σταθερὰς βάσεις τῆς ζωῆς ἀλλ' ἐπιζητεῖ νὰ παρακολουθήσῃ τὸν ῥοῦν αὐτῆς καὶ τὴν κίνησιν. Ζωὴ δὲ νοεῖται ἐνταῦθα οὐ μόνον τὸ περιεχόμενον τῆς ἐσωτερικῆς ἐμπειρίας ἀλλὰ καὶ οἱ τύποι οἱ ἀπὸ τοῦ περιεχομένου ἀποχωριζόμενοι καὶ ἀπ' αὐτοῦ ἀντιδιαστελλόμενοι. Βεβαίως πρόσπιπτει ὡς ἀντίφασις τὸ ὅτι ἡ ζωὴ τὸ μὲν δημιουργεῖ διηνεκῶς τύπους καὶ θέτει ἐαυτῇ ὅρια τὸ δὲ θραύει ἀεὶ τοὺς τύπους καὶ ὑπερπηδᾷ τὰ ὅρια, ἵνα δημιουργήσῃ νέα. Ἀλλ' ὅμως αὐτὴ αὕτη ἡ ἀντίφασις ἀποτελεῖ κατὰ τὸν φιλόσοφον τὴν οὐσίαν τῆς ζωῆς· ἡ ὑπέρβασις τῶν τεθέντων ὁρίων, ἡ ὑπερνίκησις ἐαυτῆς, ἡ ὑπερβατικότης, εἶναι ἡ φύσις τῆς ζωῆς. Λοιπὸν ἡ ζωὴ τείνει εἰς τὸ νὰ παγιωθῇ καὶ προσλάβῃ σταθεροὺς τύπους καὶ πάλιν ὁρμᾷ ἀεὶ εἰς τὸ νὰ ὑπερβῇ αὐτούς. Ὁ συνεχῶς παφλάζων ῥοῦς τῆς ζωῆς παρασύρει ἀεὶ τοὺς τεθειμένους τύπους, διότι ἀπαιτεῖ πλείονα ζωὴν καὶ ἔτι «πλέον τῆς ζωῆς» (mehr als Leben)· ἡ δὲ τελευταία τάσις ποιεῖ νὰ ἀναδύωνται ἐκ τοῦ ῥοῦ ἐκείνου μορφαὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος.

Αἱ τοιαῦται τοῦ Simmel θεωρίαι, προβάλλουσαι ποικίλα προβλήματα ἀλλὰ μὴ λύουσαι αὐτὰ μηδὲ συγκροτοῦσαι ἀπηρτισμένον σύστημα, φέρουσι καταφανῆ τὰ σημεῖα τῆς ἐγγελικῆς ἐπιδράσεως. Καὶ εἶναι τῶ ὄντι παράδοξον ὅτι ἀνὴρ ἐξ ὑπαρχῆς ἐχθρὸς τῆς μεταφυσικῆς καὶ τῆς νοησιοκρατίας καὶ ὁπαδὸς τῆς ὑποκειμενικῆς καὶ βιολογικῆς θεωρίας, ἐτράπη κατὰ μικρὸν εἰς τὴν ὁδὸν τῆς διαλεκτικῆς μεταφυσικῆς λίαν συγγενοῦς πρὸς τὴν τοῦ Ἐγγέλου. Διερευνῶν ἀεὶ βαθύτερον τὰς ἰδίας αὐτοῦ προϋποθέσεις προβαίνει ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ μεγάλου ἐκείνου φιλοσόφου εἰς τὴν ἐπίγνωσιν κράτους «ἰδεατοῦ περιεχομένου», ὅπερ δὲν καταλύεται ἐν τῇ διηνεκεῖ ῥοῇ τῆς γενέσεως ἀλλ' ὑπέρκειται ὑπὲρ ταύτην καὶ πάλιν ἐπενεργεῖ ἐπ' αὐτήν. Ἐπὶ τούτοις στρέφει ἐξ ἀρχῆς, καθὰ καὶ ὁ Ἐγγελος, τὴν προσοχὴν εἰς τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ἱστορίαν, διαβλέπει ἄπειρον τοῦ πνεύματος κίνησιν καὶ μεγίστην συνάφειαν τῶν πνευματικῶν ἐνεργειῶν διαφέρουσαν τοῦ μηχανισμοῦ τῆς φύσεως καὶ παραμένουσαν ἀκατάληπτον διὰ τῶν μεθόδων τῆς φυσικῆς. Παρὰ τὴν διαφορὰν δὲ τῆς χρησιμοποιουμένης ὕλης καὶ τῶν ἐπιδιωκομένων σκοπῶν ἔχει πολλὰς πρὸς ἐκεῖνον ὁμοιότητας προερχομένας ἐκ τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὴν ἐννοιαν τὴν ἐν τῶ κέντρῳ τοῦ ἐγγελικοῦ φιλοσοφήματος ἐγκειμένην, τουτέστιν εἰς τὴν αὐτοσυνειδησίαν, ἣτις εἶναι τὸ πρῶ-

τον φαινόμενον τοῦ πνεύματος καὶ χρησιμεύει εἰς τὸν Simmel ὡς βᾶσις πρὸς κατανόησιν τοῦ ἀπολύτου. Ὡσαύτως ἐφαρμόζει τὴν διαλεκτικὴν τοῦ Ἐγέλου εἰς τὰ δυσχερέστατα φιλοσοφικὰ προβλήματα καὶ παραπλησίως αὐτῷ ἀντιμάχεται πρὸς τὴν ἠθικὴν τοῦ Καντίου. Ἐνὶ λόγῳ ὀρμηθεὶς ἀπὸ τῶν συγχρόνων θεωριῶν προυχώρησε περαιτέρω αὐτῶν καὶ ὑπερβαλὼν αὐτὸς ἑαυτὸν ἔφθασεν εἰς τὴν κατάμεστον ἐγελικῶν διανοημάτων μεταφυσικὴν τῆς ζωῆς.

15. Εἰσήσθω ὅτι ἱκανοὶ φιλοσοφικοὶ ἄνδρες εἰς ἄλλας κατευθύνσεις τραπέντες ἔσχον ἀφετηρίαν ἐγελικὴν. Οὕτως ὁ ὀπαδὸς τῆς κριτικῆς μεταφυσικῆς καὶ ἐπιφανῆς καλολόγος Ἰω. Volkelt¹ ὠρμήθη ἀπὸ τοῦ Ἐγέλου. Ὡσαύτως ὁ ψυχολόγος Ἰούλιος Ebbinghaus (1850—1909) ἦτο κατ' ἀρχὰς ὀρθολογικὸς ἐγελικός, καθὰ ἐμφαίνει τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ «Σχετικὴ καὶ ἀπόλυτος ἰδεοκρατία»². Καὶ ὅτε δ' ὕστερον ἀπέκλινε πρὸς τὸν Κάντιον, δὲν διέλιπε θαυμάζων τὸν Ἐγελον ἀπαιτεῖ παρὰ τῶν νέων Καντιακῶν ἐπιμελῆ ἔρευναν καὶ ἀκριβῆ ἐρμηνείαν τῶν ἔργων τοῦ Καντίου, ὅπως νοηθῆ κάλλιον ὁ Ἐγελος³. Ἀλλὰ καὶ ἄλλοι, ὧν αἱ ἀρχαὶ προσπίπτουσιν ὡς ἀντίθετοι πρὸς τὰς τοῦ Ἐγέλου, δὲν εἶναι ὅλως ἄμοιροι συγγενείας πρὸς αὐτόν. Ὁ Nietzsche⁴ ἐπὶ παρα-

¹ Ὁ Ἰω. Volkelt ἐγεννήθη τῷ 1848, ἐδίδαξεν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Λειψίας ἀπὸ τοῦ 1894 καὶ ἐτελεύτησε τῷ 1930.

² «Relativer und absoluter Idealismus», 1910.

³ Ἐπιθι τὴν πραγματείαν τοῦ Ebbinghaus «Kantinterpretation und kantkritik» ἐν τῇ «Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturw.», 2, 80 ἔξ.

⁴ Ὁ Φρειδερίκος Nietzsche, γεννηθεὶς τῷ 1844 ἐγένετο καθηγητὴς ἐν Βασιλείᾳ τῷ 1869· τὸν βίον διήγαγεν ἐπίμοχθον τὸ μὲν συγγράφων τὸ δὲ πάσχων καὶ ὑποφέρων, μέχρι οὗ ὁ θάνατος ἐπελθὼν τῷ 1900 ἀπήλλαξε τῆς διανοητικῆς νόσου. Κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη κατεχόμενος ὑπὸ ἐνθουσιασμοῦ πρὸς τὴν τέχνην, ὧν ὀπαδὸς τοῦ Schopenhauer καὶ θαυμαστῆς τοῦ Wagner, ἐθεώρει τὴν ἑλληνικὴν τραγωδίαν ὡς τὸ ἰδεῶδες ἀληθινοῦ πολιτισμοῦ· μόνον σκοπὸν τοῦ πολιτισμοῦ ἀνεγνώριζε τὴν δημιουργίαν φιλοσόφου, καλλιτέχνου καὶ ἀγίου. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1878 ἤρξατο ἡ δευτέρα, ἡ θετικὴ καὶ ἀντιρωμαντικὴ τοῦ Nietzsche περίοδος χαρακτηριζομένη διὰ τοῦ συγγράμματος «Menschliches, Allzumenschliches» (3 τόμ. 1878—1880) καὶ ἔχουσα σύμβολον οὐχὶ πλέον τὸν βακχικὸν Διόνυσον ἀλλὰ τὴν ἡρεμον Ἀθηνᾶν. Κατὰ ταύτην λοιπὸν τὴν περίοδον καταλείπεται ὅλως ἡ μεταφυσικὴ καὶ ἡ θεολογία, θεωρεῖται ἄνωτερος ἄνθρωπος οὐχὶ ὁ καλλιτέχνης ἀλλ' ὁ ἐπιστήμων καὶ προβάλλεται ὡς μοναδικὸς σκοπὸς ἡ γνῶσις τῆς ἀληθείας. Τέλος τῷ 1883 ἐπηκολούθησεν ἡ μικρὸν διαρκέσασα τρίτη περίοδος ἡ ἀνυψοῦσα ὡς ἰδεῶδη τὸν ὑπεράνθρωπον, οὗ τὴν ἐμφάνισιν ἐξαγγέλλει ὁ φιλόσοφος διὰ τοῦ στόματος τοῦ Ζαρατούστρα. Σκοπὸς τῆς ἀνθρωπότητος τίθεται ἤδη ἡ ἀνάδειξις ὀλίγων

δείγματος συμφωνεῖ πρὸς τὸν μέγαν φιλόσοφον¹, ὅποτε σπουδάζει νὰ κατανοήσῃ τὸ συγκεκριμένον ὅλον μετὰ πασῶν αὐτοῦ τῶν ἀντιθέσεων καὶ ἀντιφάσεων, νὰ κατοπτρεύσῃ τὸν διονυσιακὸν κόσμον τὸν αἰδίως ἑαυτὸν δημιουργοῦντα καὶ πάλιν αἰδίως ἑαυτὸν καταστρέφοντα. Μετέρχεται δ' ἐν τῇ διανοήσει ὡσαύτως μέθοδον διαλεκτικὴν καὶ ἐπιλύει τὸ πρόβλημα τοῦ παντὸς ἀποδεχόμενος τὸν κόσμον μετὰ πασῶν τῶν ἀρνήσεων².

16 Ἐκ τῶν νεωτέρων καὶ συγχρόνων ἀκραιφνῶν ἐγγελικῶν εἶναι ὁ *H. Falkenheim* καὶ ὁ Γεώρ. *Lasson* (υἱὸς τοῦ πρόσθεν μνημονευθέντος Ἀδόλφου Lasson)· ἐκεῖνος μὲν συνέταξε τὸ εἰς τὸ περὶ Ἐγγέλου σύγγραμμα τοῦ K. Fischer ἐπίμετρον³ οὗτος δὲ ἠσχολήθη δι' ὅλου τοῦ βίου περὶ τὸ σύστημα τοῦ μεγάλου φιλοσόφου καὶ ἐπελάβετο νέας ἐκδόσεως τῶν ἔργων αὐτοῦ⁴. Ἰκανοὶ δ' εἶναι οἱ ἐνδελεχῶς καὶ εὐδοκίμως ἀσχολούμενοι περὶ τὴν ἔρευναν καὶ διακρίβωσιν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἐγγέλου· ἐκ τούτων ἀρκούμεθα νὰ μνημονεύσωμεν τὸν Θεόδ. *Hæring* καὶ τὸν *Herm. Glockner*. Ἐκεῖνος μὲν ἐπεδόθη εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς χρονολογικῆς ἀναπτύξεως τῶν διανοημάτων καὶ τῆς γλώσσης τοῦ Ἐγγέλου⁵, οὗτος δὲ πλὴν ἄλλων μελετῶν περὶ τοῦ φιλοσόφου ἐξέδωκε τὰ ἔργα αὐτοῦ⁶.

Τοιοιτοτρόπως πᾶσά που ἡ νεωτέρα καὶ σύγχρονος διανόησις ἐν Γερμανίᾳ προσεγγίζει μᾶλλον ἢ ἥττον πρὸς τὴν τοῦ Ἐγγέλου. Οὐδεὶς δὲ θὰ θαυμάσῃ ἐπὶ τούτῳ, ὅταν ἐνθυμηθῇ ὅτι τὸ ἐγγελικὸν σύστημα σπουδάζει νὰ διερευνήσῃ μετ' ἀκολουθίας καὶ περιλάβῃ τὸ συγκεκρι-

τινῶν ἰσχυρῶν καὶ κραταιῶν ἀνθρώπων· ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐθελουσίας ἐκλαμβάνεται ὡς ἀντίθετος πρὸς τὴν ζωὴν καὶ τὴν φύσιν, χαρακτηρίζεται ὡς «ἠθικὴ τῶν δούλων»!

¹ Ἰδίᾳ ἐν τῷ ἔργῳ «Der Wille zur Macht».

² Δὲν πρέπει ὁμως νὰ παραραθῶσιν αἱ διαφοραὶ, ὧν μεγίστη εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Nietzsche ὑποτίμησις τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ἡ καταπολέμησις τοῦ λόγου τοῦ ἀποτελοῦντος τὴν βάσιν τοῦ ἐγγελικοῦ συστήματος.

³ Προσέτι δὲ παρέσχε σύντομον ἔκθεσιν τοῦ συστήματος τοῦ Ἐγγέλου ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Aster ἐκδοθέντι ἔργῳ «Grosse Denker».

⁴ Ὁ Γεώρ. Lasson ἴδρυσε τὸ Hegel-Archiv καὶ ἐφρόντισε διὰ πολυαριθμῶν δημοσιευμάτων νὰ προσελκύσῃ ὁπαδοὺς τοῦ Ἐγγέλου. Ἡ δ' ἔκδοσις τῶν ἔργων τοῦ φιλοσόφου ἤρξατο τῷ 1928.

⁵ «Hegel, Sein Wollen und sein Werk.», 1ος τόμ. 1929· ὁ 2ος τόμος ἐξεδόθη πρὸ μικροῦ.

⁶ Hegels Gesämtliche Werke, Jubilänsausgabe in 20 Bänden und 5 Ergänzungsbänden». Οἱ 22 τόμοι συνετελέσθησαν τῷ 1934. Οἱ ὑπόλοιποι θὰ χρησιμεύωσιν ὡς Λεξικὸν τοῦ Ἐγγέλου.

μένον ὅλον. Ὁ τολμῶν νὰ ἀναλάβῃ παραπλήσιον ἔργον ὠθεῖται ὑπ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων εἰς τὰ ἴχνη τοῦ δαιμονίου φιλοσόφου¹.

Τὸ πολυμερὲς καὶ εὐρύτατον φιλοσόφημα τοῦ Ἑγέλου ἦτο εὐλόγον νὰ μὴ περιορισθῇ ἐν Γερμανίᾳ ἀλλὰ νὰ διαδοθῇ καὶ εἰς ἄλλα ἔθνη καὶ νὰ ἀσκήσῃ πανταχοῦ μᾶλλον ἢ ἦτιον ἰσχυρὰν ῥοπὴν².

ΤΜΗΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΕΠΙΔΡΑΣΙΣ ΤΟΥ ΕΓΕΛΟΥ ΕΚΤΟΣ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ

1. Ο ΕΓΕΛΙΣΜΟΣ ΕΝ ΓΑΛΛΙΑ

1. Ἐκ τῶν Γάλλων ἔσχε προσωπικὴν γνωριμίαν καὶ συνῆψε στενὴν φιλίαν πρὸς τὸν Γερμανὸν φιλόσοφον ὃ Cousin³. Οὗτος⁴ ἐπεσκέψατο τὸν Ἑγελον ἐν Ἀϊδελβέργῃ τῷ 1817 καὶ διετήρησε μέχρι τέλους συχνὴν δι' ἐπιστολῶν ἐπικοινωνίαν⁵. Διδάσκων δὲ καὶ συγγραφέων ἐποιεῖτο μνεῖαν τῶν θεωριῶν τοῦ μεγάλου φιλοσόφου⁶, εἰς οὗ ὅμως τὴν διάνοιαν δὲν φαίνεται εἰσχωρήσας⁷. Ὀλίγω ὕστερον ἐγένετο γνωριμω-

¹ Πβλ. H. Levy, Die Hegel-renaissance, 1927.

² Ἰδὲ τοὺς τόμους (ἰδίᾳ τὸν πρῶτον) τοὺς περιλαμβάνοντας τὰς συζητήσεις τῶν εἰς τὸν Ἑγελον ἀφιερωμένων διεθνῶν συνεδρίων. (Verhandlungen des ersten Hegel Kongresses...im Haag., 1931). Ἐπιθι καὶ Revue Philosophique n. 11 καὶ 12. 1931. Ἰδὲ καὶ τὸ παράρτημα τῆς Rivista di filosofia neo-scolastica τὸ ἐπιγραφόμενον «Hegel nel centenario della sua morte», Milano, 1932.

³ Ἰδὲ ἄνωτ. σελ. 35.

⁴ Ὁ Victor Cousin ἐγεννήθη ἐν Παρισίοις τῷ 1792 καὶ ἐσπούδασεν ἐν τῇ École Normale, ἐν ἣ ὕστερον (τῷ 1814) κατέστη καθηγητῆς, καὶ τέλος ἐν Σορβώνῃ. Ἐδρασεν ἐν τῇ πολιτικῇ καὶ ἐγένετο ὑπουργὸς τῆς παιδείας, ἐτελεύτησε δὲ τῷ 1867. Συνέγραψε πολλὰ συγγράμματα, ἐν οἷς τὸ κυριώτατον «Du vrai, du beau et du bien», 1837· κατεπολέμησε τὴν αἰσθησιοκρατίαν τοῦ Locke καὶ τοῦ Κονδιλλακίου καὶ ἐνέκρινε τὴν ὀρθολογικὴν ἰδεολογίαν, ἧς ἐπιφανεστάτους προστάτας ἀπέφαινε τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Καρτέσιον.

⁵ Ἔργον τι αὐτοῦ περὶ Πρόκλου ἀφιέρωσε τῷ Ἑγέλω καὶ τῷ Schelling «amicis et magistris», οὗς καλεῖ καθηγεμόνας τῆς φιλοσοφίας.

⁶ Ὁ Γάλλος φιλόσοφος συνεφώνει μετὰ τοῦ Ἑγέλου ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη γνῶσις δὲν περιορίζεται ἐν τοῖς φαινομένοις ἀλλ' ἐπεκτείνεται εἰς τὸ ἀπόλυτον.

⁷ Ὁ Cousin λέγων τῷ 1833 περὶ τοῦ Schelling καὶ τοῦ Ἑγέλου παρετήρει ὅτι οὗτοι μὲν ὀρμῶνται ἀπὸ τῆς θεωρίας καὶ τῆς ὄντολογίας αὐτὸς δὲ ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς ψυχολογίας· ἀπὸ τῆς ψυχολογίας δ' ἔρχεται εἰς τὴν ὄντολογίαν καὶ φυλάττεται ἅμα ἀπὸ τῆς σκέψεως καὶ τῶν ὑποθέσεων. (Fragments philosophiques, 1847 τόμ. IV², σελ. 78—80).

τέρα ἐν Γαλλίᾳ ἢ διδασκαλία τοῦ Ἑγέλου καὶ τῆς Σχολῆς αὐτοῦ διὰ τοῦ Arn. Ruge καὶ τοῦ Marx· ἀμφότεροι διέτριψαν ἐν Παρισίοις καὶ ἐπέδρασαν ἐπὶ τὸν *Proudhon*. Οὗτος ἔμαθε διὰ τοῦ Marx καὶ τοῦ Bakunin τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἑγέλου καὶ ἐτρόπη εἰς τὰ κοινωνιολογικὰ προβλήματα, ὧν ἐπιζητῶν τὴν λύσιν ἀρκούνσως ἐκαινοτόμησε καὶ ἔσχε (καὶ ἔχει) μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν γαλλικὴν κοινωνιολογίαν¹. Καὶ ἐχώρησε μὲν εἰς ἐπίκρισιν ἐκείνου² ἀλλ' ἐξῆρεν ὅμως τὴν σπουδαιότητα τῆς διαλεκτικῆς αὐτοῦ³ καὶ τὴν ἐπιτέλεσιν τοῦ ἰδίου ἔργου κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐγγελικῆς φιλοσοφίας.

2. Εἶναι προσοχῆς ἄξιον τὸ ὅτι ἡ ἐγγελικὴ φιλοσοφία ἔτυχεν εὐστόργου θεραπείας ἐν Γαλλίᾳ ἐν οἷς χρόνοις ἤρξατο νὰ παραμελῆται καὶ μονονουχὶ νὰ χλευάζεται ἐν Γερμανίᾳ. Ἐκεῖ ἐγένετο ὁσημέραι γνωριμωτέρα διὰ τε τῶν μεταφράσεων τῶν συγγραμμάτων τοῦ φιλοσόφου⁴ καὶ δι' ἄλλων ἔργων⁵. Ἰχνη ἱκανὰ ἐγγελικῆς ἐπιδράσεως

¹ Ὁ Ἰωσήφ Broudhon (1809—1865) ἐπέκρινε τὴν ὑφεστῶσαν κοινωνικὴν κατάστασιν (περίφημος εἶναι ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς ἰδιοκτησίας «La propriété, c'est le vol») καὶ ἐθεμελίωσε «τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἐργασίας». Παρὰ τὰς πολλὰς ἀντιφάσεις φεύγει τὰς ἀκρότητας (διὸ καὶ ὁ Marx σκώπτει αὐτὸν ὡς «bourgeois») καὶ ἀνακηρύττει τὴν κοινωνίαν τῶν ἐθνῶν.

² Ἴδὲ τὸ ἔργον αὐτοῦ «De la création de l'ordre dans l'humanité ou principes d'organisation politique», 1827, σ. 171.

³ Εἰρήσθω ὅτι δὲν ἐφαρμόζει πάντοτε τὸν ῥυθμὸν τῆς ἐγγελικῆς διαλεκτικῆς· ἐν τῷ ἔργῳ «La Justice dans la Revolution et dans l'Église» χρησιμοποιεῖ τὴν θέσιν καὶ τὴν ἀντίθεσιν παραλείπων τὴν σύνθεσιν.

⁴ Ὁ θερμὸς θιασώτης τῆς ἐγγελικῆς φιλοσοφίας Αὐγουστος Vera (1813—1885), ἰταλὸς τὴν καταγωγὴν καὶ κατ' ἀρχὰς καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας ἐν Γαλλίᾳ, μετέφρασεν ἱκανὰ ἔργα τοῦ Ἑγέλου, ἤτοι ἐξέδωκε «Logique de Hegel», 1859, 2α ἔκδ. 1874, (δίτομον γαλλικὴν μετάφρασιν τῆς ἐν τῇ Ἑγκυκλοπαιδείᾳ τοῦ Ἑγέλου περιεχομένης Λογικῆς συμπληρουμένης διὰ χωρίων τῆς μεγάλης Λογικῆς μετὰ εἰσαγωγῆς καὶ ὑπομνημάτων).—«Philosophie de la nature», 1863—66.—«Philosophie de l'esprit», 1867—69.—«Philosophie de la religion», 1876—78. Ὡσαύτως μετεφράσθη ἡ Λογικὴ ὑπὸ τοῦ Slowan καὶ J. Wallon (La logique subjective de Hegel, 1854) καὶ ἡ Αἰσθητικὴ ὑπὸ τοῦ Ch. Bernard (Esthétique, 1869).

⁵ Ὁ Barchou de Penhoen συνέγραψε «Histoire de la philosophie allemande, depuis Leibniz jusqu'à Hegel», 1836, ὁ δὲ J. Villm «Essai sur la philosophie de Hegel», 1836, καὶ «Histoire de la philosophie allemande» 4 τόμ., τῷ 1849. Ὡσαύτως ἀξιόλογα ἐγένοντο τὰ ἔργα τοῦ A. Ott «Hegel et la philosophie allemande ou exposé et examen critique des principaux systèmes de la philosophie allemande depuis Kant et spécialement de celui de Hegel», 1844· τοῦ L. Prevost «Hegel, exposition de sa doctrine», 1845· τοῦ A. Vera «Introduction à la philosophie de

ἀπαντῶμεν παρὰ τῷ *Vacherot*¹ καὶ τῷ *Renan*² καὶ τῷ *Taine*³.

Διὰ τῆς διανοήσεως τοῦ *Vacherot* διήκει ἡ ἀντίθεσις τοῦ ἀληθοῦς (πραγματικοῦ) καὶ τοῦ ἰδεατοῦ. Τὸ δεδομένον ἐν μορφῇ πεπερασμένη καὶ συγκεκριμένη εἶναι ἡ ἐμπειρικὴ πραγματικότης· ὁ δὲ θεὸς δὲν ἔχει τοιαύτην ὑπαρξιν, βεβαίως καὶ ἀναμφιλέκτως ὑπάρχει ἀλλ' ὡς πραγματικότης ἀνέφικτος. Γνώσις ἀπόλυτος δὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ ἄλλως ἢ διὰ τῆς συνενώσεως τῶν δύο ἀπόψεων, τῆς μεταφυσικῆς καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς· οὕτω δὲ συντελεῖται ὅτι ὁ *Vacherot* ὀνομάζει θετικὴν μεταφυσικὴν. Ἔργον τοῦ λόγου εἶναι νὰ ἀγάγη ἡμᾶς ἐπέκεινα τῶν δεδομένων τοῦ κόσμου εἰς τὴν ἐνότητα καὶ τὴν τάξιν τὴν ἐνυπάρχουσαν ἐν αὐτῇ τῇ ἐμπειρίᾳ· τοιουτοτρόπως δεικνύει ὁ λόγος τὸ σύμπαν ὡς ἐν ὄλον, ὅπερ ὀνομάζει ὁ φιλόσοφος θεὸν ἐν σημασίᾳ διαφόρῳ ἐκείνης, ἣν προσνέμει εἰς τὸν ἰδεατὸν θεόν, τὸν ξένον τῆς πραγματικότητος. Αἱ θεμελιώδεις ἀρχαὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου ἐμπνέονται ὑπὸ τοῦ Ἐγέλου, ὃν τιμᾷ διαφερόντως «ὡς διανοίξαντα εἰς τὸν 19ον αἰῶνα τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθοῦς μεταφυσικῆς»⁴. Τὸ σύστημα τοῦ Ἐγέλου ἔχει διακριτικὸν γνώρισμα τὴν συνθετικὴν πρόοδον ἀπὸ τοῦ ἀφηρημένου εἰς τὸ συγκεκριμένον, τὴν ἐκτίμησιν τῆς μεταφυσικῆς πρὸς ἐξήγησιν τῆς πεπερασμένης καὶ συγκεκριμένης ὑπάρξεως. Τὴν αὐτὴν λοιπὸν ἐκδοχὴν ἐγκοίνων ὁ *Vacherot* θέλει νὰ συνάψῃ τὴν μεταφυσικὴν καὶ τὴν ἐπιστήμην εἰς μίαν ἐνότητα, ἀφοῦ τὸ πραγματικὸν ταυτίζεται πρὸς τὸ λογικόν⁵.

Hegel», 1855· τοῦ E. Saisset ἄρθρα ἐν τῇ *Revue des deux mondes*, 1846, 1856, 1860· τοῦ P. Janet «*Etudes sur la dialectique dans Platon et dans Hegel*», 1861· τοῦ A. Weber «*Introduction historique à la philosophie hégélienne*», 1866· τοῦ Foucher de Careil «*Hegel et Schopenhauer*», 1862.

¹ Οὗτος (1809—1897), καθηγητὴς ἐν Σορβώνῃ καὶ συγγραφεὺς πολλῶν ἔργων ἦτο φιλόσοφος ἰδεολόγος.

² Ὁ Ἐρνέστος Renan (1823—1892) εἶναι ὁ συγγραφεὺς τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ καὶ πολλῶν φιλοσοφικῶν ἔργων, ἅτινα ἔσχον πολλοὺς μὲν θαυμαστάς πολλοὺς δὲ πολεμίους.

³ Ὁ Ἰππόλυτος Taine (1828—1893) ὠρμήθη μὲν ἀπὸ τῆς θετικῆς φιλοσοφίας τοῦ Comte καὶ τοῦ Stuart Mill ἀλλ' ὑπέστη ἰσχυρὰν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Σπινόζου καὶ τοῦ Ἐγέλου καὶ τοῦ Göthe καὶ τοῦ Vico καὶ τοῦ Herder. Ἐπιθι M. Rosca «*L'influence de Hegel sur Taine*», 1928.

⁴ *La Métaphysique et la science* 2, 462.

⁵ Ὁ *Vacherot* ἐξαίρων τὴν ἀξίαν τοῦ Ἐγέλου παρατηρεῖ ὅτι ἡ φιλοσοφία αὐτοῦ ἐδημιούργησε τὰς ἀληθεῖς ἐπιστήμας τοῦ 19ου αἰῶνος, τὴν φιλοσοφίαν τῆς φύσεως, τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας, τὴν φιλοσοφίαν τῆς τέχνης, τὴν φιλοσοφίαν τῶν θρησκειῶν, ἐνὶ λόγῳ πάσας τὰς ἐπιστήμας, αἰτινες ἀναζη-

3. Ὁ Renan ἀνωμολόγει τὴν ἀξίαν τῆς γερμανικῆς διανοήσεως¹ καὶ εἶχεν ἐπίγνωσιν τοῦ ὅτι ὤφειλε πολλὰ εἰς τὸν Ἑγελον², ἐν οὗ τῇ φιλοσοφίᾳ ἀνεύρισκε συνδυασμὸν τοῦ κατ' ἐξοχὴν θρησκευτικοῦ πρὸς τὸ κριτικὸν πνεῦμα. Καταπολεμῶν τὸν ὑλισμὸν παρετήρει ὅτι ἐπέκεινα τῆς φύσεως εὐρίσκεται ὁ κόσμος τῆς ἠθικότητος καὶ τῆς δικαιοσύνης, ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν, ὅστις μόνος εἶναι ἀληθινός, ἐνῶ ἡ αἰσθητὴ πραγματικότης εἶναι ἀπλῶς φαινόμενον. Ἡ ζωὴ τοῦ πνεύματος, λέγει, μαρτυρεῖ τὸν θεόν, διότι κυροῖ τὴν ὑπαρξιν τῆς ἰδέας, ἣτις λανθάνει ἐν τῇ φύσει καὶ τείνει ἀεὶ εἰς τελειότεραν πραγμάτων. Ἡ δὲ φύσις αὐτὴ νοεῖται διὰ τῆς ἀνωτέρας ἐκείνης ζωῆς, διὰ τῆς ἰδέας. Οὕτω φαίνεται ἡ ἰδέα ὡς ἡ ἀρχὴ τῆς ὑπερτάτης ἀναπτύξεως, ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν δημιουργός, τὸ πρῶτον κινῶν καὶ τὸ τέλος τοῦ κόσμου. Τοιαῦταί τινες θεωρίαι ὑπομιμνήσκουσι τὴν ἐγγελικὴν φιλοσοφίαν· διότι ἐξαίρουσι τὴν προόδον τῶν πραγμάτων πρὸς τὸ τέλος, ὅπερ εἶναι ἡ φαγέρωσις τῆς ἰδέας ἐν τῇ συνειδήσει καὶ τῇ ἀνωτέρᾳ ζωῇ τοῦ πνεύματος. Σημειωτέον ὅτι ἀνάλογος εἶναι καὶ ἡ θρησκευτικὴ φιλοσοφία τοῦ Renan. Ἄλλοτε, λέγει, ἡ θρησκεία ἦτο ὑποταγὴ εἰς ὑπέρτερον ὄν ἀλλὰ νῦν εἶναι ὁ θαυμασμὸς τῆς καθαρᾶς ἰδέας καὶ (ὡς προσφυῶς ὥρισεν ὁ Strauss) ἡ ἐνέργεια τοῦ πνεύματος ἡ περισυλλέγουσα καὶ ἀνάγουσα εἰς ἐνότητα τὰς ἀκτῖνας τῆς ἰδέας, αἵτινες διαθλῶνται καὶ ἀντανακλῶνται ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῶν φαινομένων³. Εἶναι εὐκόλον νὰ ἐνίδη τις ἐνταῦθα τὴν ἐγγελικὴν ἰδεοκρατίαν⁴ ἐξ ἧς ὠρμήθη ὁ Renan πρὸς ἐξήγησιν τῆς φύσεως ὡς διεπομένης μὲν πρὸς καιρὸν ὑπὸ τῆς μηχανικῆς ἀνάγκης ἀλλὰ στοχαζομένης ἀεὶ τῆς ἐννοίας καὶ τοῦ πνεύματος. Ἄλλ' εἰ καὶ συμφωνεῖ οὗτος ἐν πολλοῖς καὶ κυριωτάτοις πρὸς τὸν Ἑγελον, ὅμως ἀποκλίνει ἀπὸ τῆς μεθόδου αὐτοῦ ἀποκρούων τὴν γνώμην ὅτι τὰ φαινό-

τοῦσι τὴν ἰδέαν ἐν τῇ πραγματικότητι, τὸν λόγον ἐν τῇ ἐμπειρίᾳ, τὴν λογικὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ. (Ἐνθ. ἀνωτ. σ. 450).

¹ Οὗτος σπουδάζων τὴν γερμανικὴν φιλοσοφίαν ἐπίστευεν ὅτι «εἰσέρχεται εἰς ναόν». «Εἶναι γνωστὸν — γράφει ἐν τῷ ἔργῳ «Dialogues et fragments philosophiques» σ. 258—ὅτι ἡ Γερμανία κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἐποίησατο λαμπρὰς προόδους καὶ ἀνεκαίνισεν ὑπὸ τὸν ὀμιχλώδη οὐρανὸν τοῦ Βορρᾶ τὰς ὡραίας ἡμέρας τοῦ Σωκράτους, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους».

² Τὸν Ἑγελον ἐγνώρισεν εἴτε ἀμέσως, ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ, εἴτε μάλιστα διὰ τοῦ Cousin.

³ Αὐτ. σ. 58.

⁴ Αὐτὸς ὁ Renan παρατηρεῖ (αὐτ. σ. 187) «ἰδοὺ ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς ὅλης ἡμῶν θεολογίας· ἐὰν αὕτη συμφωνῇ πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ Ἑγέλου, εἴμεθα ὀπαδοὶ αὐτοῦ».

μενα είναι δυνατόν να ἐρμηνεύονται ἐκ τῶν προτέρων (a priori)¹. Οὐχ ἥττον ἀφίσταται ἐκείνου καὶ ἐν τῷ γνωσιολογικῷ προβλήματι· διότι πιστεύει μὲν ὅτι ἡ ἰδέα εἶναι τὸ ὄντως ὄν ἀλλὰ γνωματεύει ὅτι αὕτη δὲν δύναται νὰ ληφθῇ διὰ τῆς ἡμετέρας νοήσεως καὶ νὰ καθορισθῇ².

4. Ὁ Ταινε ἐκφράζει ἀμύθητον θαυμασμὸν περὶ τοῦ Ἐγέλου, ὃν ἀποφαίνει μέγιστον φιλόσοφον³. Ὑποτυποῖ δὲ τὴν ἐν Γερμανίᾳ τότε κρατοῦσαν ἔννοιαν τῆς ἀναπτύξεως καὶ τὴν γνωσιολογικὴν μέθοδον, καθ' ἣν τὸ σύμπαν προσπίπτει οὐχὶ ὡς ἄθροισμα φαινομένων ἀλλ' ὡς «κλίμαξ μορφῶν», καὶ ἐπάγεται ὅτι ἡ τοιαύτη μέθοδος εὐρίσκεται ἐφηρμοσμένη ἐν τοῖς συγγράμμασι «τῶν δύο πρώτων φιλοσόφων τοῦ αἰῶνος, τοῦ Ἐγέλου καὶ τοῦ Goethe, ὧν ἐκεῖνος μὲν θέλει νὰ συλλάβῃ τὴν μορφὴν πάντων τῶν πραγμάτων οὗτος δ' ἐπιζητεῖ νὰ ἐποπτεύσῃ πάντα»⁴. Παρὰ τὸν θαυμασμὸν ὅμως πρὸς τοὺς Γερμανοὺς φιλοσόφους δὲν ἐγκρίνει τὴν ἐκ τῶν προτέρων μέθοδον⁵ ἀλλὰ προτιμᾷ τὴν ἐναντίαν, ἣτις ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας ἀνάγει εἰς τὴν ἰδέαν⁶.

¹ Ἐν τοῖς χρόνοις ἡμῶν, λέγει, αἱ τάσεις τοῦ Schelling καὶ τοῦ Hegel ἔβλαψαν μᾶλλον ἢ προήγαγον τὰς γνώσεις ἡμῶν· διότι ἀποτρέπουσι τοὺς νέους ἀπὸ τῶν εἰδικῶν ἐρευνῶν καὶ ποιοῦσι τοὺς ἐπιστήμονας νὰ ἱκανοποιῶνται εὐκόλως καὶ νὰ πιστεύωσιν ὅτι δυνάμεθα νὰ διανοώμεθα διὰ τῶν τύπων». (Αὐτ. σ. 291).

² Εἰς τὸ ὑπὲρ αἰσθησιν φθάνομεν μόνον διὰ τοῦ συναισθήματος, τῆς πίστεως καὶ τῆς ποιήσεως, οὐδέποτε δ' ἐρχόμεθα εἰς ἄμεσον ἐνόρασιν τοῦ ὑπερτάτου ὄντος. Ἐνταῦθα δηλονότι ὁ Renan συμφωνεῖ πρὸς τὸν Κάντιον. (*Ἐπιθι ἐνθ. ἀνωτ. σ. 172 ἐξ.).

³ «Ἀνέγνων—γράφει ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ «Les philosophes classiques du XIX^e siècle» σ. 132—τὸν Ἐγελον καθ' ὅλας τὰς ἡμέρας ἐπὶ ἐν ἔτος καὶ οὐδέποτε ἴσως θὰ ἀνεύρω παραπλησίας ἐντυπώσεις πρὸς ὅσας ἐκεῖνος μοι παρέσχε. Οὐδεὶς ἐκ τῶν φιλοσόφων ἀνῆλθεν εἰς παρεμφερῆ ὕψη καὶ οὐδενὸς ἡ μεγαλοφυΐα προσεγγίζει εἰς τὸ ὑπερφυῆς ἐκείνου μεγαλεῖον. Ὑπὲρ τὸν Σπινόζαν καὶ τὸν Ἀριστοτέλη ἴσταται αὐτὸς ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν ἐπιστημῶν».

⁴ Πβλ. Histoire de la littérature anglaise 5, 273 καὶ Les philosophes classiques, σ. 176.

⁵ Ἡ διαφωνία εἶναι μόνον περὶ τὴν μέθοδον τῆς ἐρεύνης οὐχὶ περὶ τὰ πράγματα. Διότι καὶ ὁ Ταινε συνομολογεῖ ὅτι τὸ ἀληθῶς πρῶτον εἶναι οἱ τύποι, αἱ μορφαί, οἱ νόμοι, τὰ νοητὰ ὄντα, ἅτινα εἰσχωροῦσιν εἰς τὴν φύσιν καὶ ἀποτελοῦσι τὴν οὐσίαν αὐτῆς. Ἡ φύσις εἶναι καὶ κατ' αὐτὸν ἔλλογος ἀντιστοιχοῦσα εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐννοιῶν ἡμῶν. Ἡ οὐσία καὶ ἡ ἀλήθεια φανεροῦται ἐν τῇ φύσει καὶ τῇ ἱστορίᾳ πλὴν ὅτι δὲν δύναται νὰ γνωσθῇ ἐκ τῶν προτέρων ἀλλὰ πρέπει νὰ ἀνευρεθῇ δι' ἀναλύσεως τῆς ἐμπειρίας. Κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὁ Γάλλος φιλόσοφος προσεγγίζει πρὸς τὸν Σπινόζαν καὶ ἔτι μᾶλλον πρὸς τὸν Ἐγελον ἀσπαζόμενος τὴν ἀπόλυτον γνῶσιν.

⁶ Ὁ Ταινε κακίζει τὴν ἀπὸ τῆς καθαρᾶς νοήσεως ὀρμωμένην μέθοδον ὡς σφαλερὰν καὶ ἀντίθετον πρὸς τὴν φυσικὴν τῆς γνώσεως τάξιν. Γνωματεύει